George Sand
AMINTIRI DIN BERRY
OBICEIURI ŞI MORAVURI

Mi s-a făcut onoarea, sau poate din prietenie mi s-a spus adesea (căci numai prietenia poate găsi astfel de comparaţii) că am fost Walter Scott al ţinutului Berry. Mi-ar fi plăcut să fiu Walter Scott, nu are importanţă al cărei localităţi anume! Aş consimţi să fie aceasta Quimper-Corentin, numai să merit paralela pe jumătate. Dar nu e vina ţinutului Berry, dacă nu şi-a găsit un Walter Scott al său... Orice provincie, explorată cu grijă sau revelată observaţiei printr-o lungă obişnuinţă, oferă în mod cert subiecte ample cronicarului, pictorului, romancierului, arheologului. Nu există peisaj atât de umil, târguşor atât de ignorat, populaţie atât de liniştită, încât artistul să nu descopere ceea ce scapă privirii trecătorului indiferent sau nepăsător.

Berry nu este dăruit cu o natură strălucitoare. Nici peisajul, nici locuitorul nu atrag atenţia prin latura pitorească, printr-un caracter tranşant. Este patria calmului şi a luciditătii. Oameni şi plante, totul este liniştit, răbdător, totul se coace încet. Nu căutaţi aici nici mari efecte, nici mari pasiuni. Nu veţi găsi drame nici în lucruri, nici în fiinţe. Nu sunt aici nici stânci enorme, nici cascade zgomotoase, nici păduri întunecate, nici peşteri misterioase... iar hoţi, cu atât mai puţin! Dar sunt lucrători liniştiţi „ciobăniţe visătoare, mari câmpii pustii, unde nimic nu întrerupe, zi sau noapte, cântecul monoton al insectelor, oraşe în care obiceiurile sunt aceleaşi în timp, drumuri în care, după apusul soarelui, nu veţi întâlni niciun suflet, păşuni unde animalele trăiesc în aer liber jumătate din an, o limbă corectă şi veche, în sfârşit, un ansamblu serios, trist sau vesel, după natura terenului, dar niciodată dispus către marile emoţii sau către vii impresii exterioare. Puţin gust şi, mai ales, în multe locuri, o mare repulsie pentru progres. Prudenţa este pretutindeni caracterul distinctiv al ţăranului. În Berry, prudenţa devine neîncredere.

Ţinutul Berry oferă, în cele două regiuni ale sale, contraste destul de evidente, fără a ieşi totuşi din caracterul general. Există, ca în toate ţinuturile întinse, lande, pământuri fertile, locuri împădurite, spaţii descoperite şi goale: de aici apar diferenţe în tipurile de locuitori, în gusturile lor, în obiceiuri. Nu voi face o descriere completă a lor, aceasta nefiind de competenţa mea şi îndepărtându-mă de subiectul meu, care este de a reda un fel de tip general, care rezumă, cred, destul de bine, caracterul ansamblului.

Acest rezumat al culorii esenţiale a provinciei Berry îl simt perfect în colţul retras unde locuiesc şi din care aproape că nu mai ies, în toate văile şi întinderile joase pe care le numesc Valea Neagră şi care formează geografic, într-adevăr, o mare vale pe o suprafaţă de vreo patruzeci de leghe pătrate.

Această vale, aproape în întregime fertilă şi atingând Marche şi Bourbon către sud, reprezintă punctul cel mai retras al provinciei şi cel mai central al Franţei. Tendinţele sale staţionare, vechimea obiceiurilor sale şi conservarea vechiului său limbaj se explică prin această situaţie. Drumurile sunt aici o invenţie foarte modernă; nu sunt mai mult de douăzeci de ani de când transporturile şi călătoriile se fac cu uşurinţă şi nu se poate spune că se fac cu promptitudine. Nimic nu atrage pe străin la noi; vecinul nu prea vine nici el; nicio linie de comunicaţie nu traversează cătunele şi târgurile noastre, nicio legătură cu oamenii de departe. Un ţinut astfel situat e suficient lui însuşi când e productiv şi curat. Micul burghez îşi imaginează că micul său orăşel este cel mai frumos din univers, ţăranul e sigur că în nicio altă parte sub cer nu se coace un câmp mai bine cultivat decât al său. De aici imobilitatea tuturor lucrurilor. Vechile superstiţii, prejudecăţile încăpăţânate, absenţa industriei, misterul antic, munca grea şi plină de eforturi a boilor mari; lipsa de bunăstare de care nimeni nu e conştient, pentru că nimeni nu o cunoaşte; o anume mândrie în acelaşi timp grandioasă şi stupidă, un mare fond de egoism şi din toate

acestea – anume virtuţi şi o anume poezie care au dispărut sau au fost înlocuite în alte locuri.

Munca pământului absoarbe pretutindeni pe locuitorii satelor. Ea e continuă, lungă şi obositoare. În Valea Neagră se ară însă cu brazde înguste şi adânci, cu nişte boi puternici şi un plug fără roţi, acelaşi din timpurile romanilor. Se seceră *încă* grâul cu secera, muncă foarte grea pentru om şi foarte obositoare pentru fermier. Păşunile naturale sunt minunate, dar insuficiente pentru hrana animalelor şi, în consecinţă, pentru refacerea pământului.

Imposibil să faci pe un cultivator din Berry să înţeleagă că o mai mică suprafaţă de teren însămânţat cu grâu ar aduce o recoltă triplă dacă ar fi abundent gunoit sau că acest pământ sărăcit şi epuizat ar trebui transformat în păşuni artificiale un timp. „Să pui trifoi şi lucerna acolo unde poate creşte grâul”, v-ar răspunde, „ar fi mare păcat!”. El crede că Dumnezeu i-a dat acest pământ bun pentru a nu semăna niciodată decât grâu, pentru el aceasta e sămânţa sacră; a lăsa să crească altceva ar fi o profanare pentru care cerul l-ar pedepsi făcându-i ogorul sterp.

Ţăranul din Valea Neagră e în general îndesat şi scund până la vârsta de douăzeci de ani. El creşte târziu şi nu este complet dezvoltat decât după vârsta recrutării. Este înalt şi slab, până când a atins maturitatea şi rămâne slab, drept şi puternic până la o vârsta foarte avansată. Nu rareori vezi muncind un om de optzeci de ani şi la şaizeci de ani un ţăran este mai puternic şi mai rezistent la efort decât un tânăr. Au puţine infirmităţi şi nu se tem decât de trecerea de la cald la rece. Ei numesc aceasta îngheţarea sângelui („sânge-îngheaţă”). De aceea se tem de transpiraţie şi nimeni nu are dreptul să spună unui lucrător să meargă mai repede decât vrea el. Poate să meargă oricât de încet, numai să nu se oprească. Nimeni nu-i poate cere „să se înfierbânte”. „Vreţi să mă faceţi să mă înfierbânt?” ar spune. Dacă ar face-o, ar putea să moară din aceasta.

Are dreptate. Noi, obişnuiţii leneviei fizice, avem o mare nevoie de mişcare accidentală, bruscă, iar transpiraţia ar salva pe omul oraşelor, al cărui sânge îngheaţă în muncă sedentară. Ţăranul, obişnuit să suporte fierbinţeala soarelui, e slăbit, surmenat, sfârşit, imediat ce transpiră. Este o stare de excepţie la care nu trebuie expus. S-ar alege în mod sigur cu o congestie pulmonară sau reumatism acut, şi această din urmă boală este la el de o încăpăţânare de necrezut. Ea rezistă la aproape toate remediile care acţionează asupra noastră.

Ţăranul de la noi, având obiceiuri sănătoase în general, trăind în aer liber, muncind cu calm şi nelipsindu-se aproape niciodată de vinul său acrişor şi uşor pe care-l bea fără apă, ar trăi în cele mai bune condiţii dacă ar mânca puţină carne zilnic. Dar el, care furnizează vite grase pieţelor Poissy, nu consumă carne decât în zilele de sărbătoare. Mulţi nu mănâncă niciodată. Supa sa cu unt, subţire, pâinea de orz prea grea, legumele sunt o hrană insuficientă, iar bolile se datorează toate epuizării. După cosit şi seceriş, dacă se îmbolnăveşte de friguri, zace luni întregi. Şi atunci, pentru cel care nu are decât braţele sale, vine cu paşi mari mizeria.

Femeile nu lucrează la câmp. Copiii sunt bine îngrijiţi; dar gospodăria e la strâmtoare când capul familiei e în pat, sau palid şi slăbit în pragul casei. Până la căsătorie, fetele sunt păstoriţe sau servante în ferme sau la oraş. După ce au o familie, ele nu părăsesc casă, fac supa, torc, tricotează sau repară veşmintele. Toate acestea se fac atât de încet, încât mult timp se pierde în zadar şi e regretabilă absenţa unei industrii locale, care le-ar ocupa şi le-ar îmbogăţi puţin, fără a le îndepărta de la ocupaţiile lor domestice.

Până la căsătorie, fetele sunt destul de dichisite şi cochete; chiar cele mai sărace ştiu să se înfrumuseţeze în zilele de sărbătoare. Ele sunt în acelaşi timp blânde şi modeste, iar acolo unde burghezul nu a ajuns încă, comportarea este curata şi patriarhală. Dar burghezul este duşmanul acestor virtuţi rustice. E trist de spus, dar

proprietarul, cel care este numit *stăpânul*, seduce cu puţina cheltuială şi impune dezonorarea în familii folosind interesul şi frica.

Căsătoria este singura sărbătoare mare în viaţă. unei ţărănci. Mai există încă acea generoasă mândrie care constă în a oferi şi consuma hrana pe un an în cele trei zile ale nunţii. Ceremoniile deosebite ale acestei solemnităţi sunt totuşi pe cale de a se pierde. Am văzut sfârşindu-se pe aceea a *darurilor*, care avea loc în ajunul căsătoriei şi care avea un caracter particular, local. Am întâlnit-o în câteva locuri, ca şi pe aceea a *verzei*, care are loc a doua zi a nunţii. Aceasta fiind încă practicată, cred că trebuie să mă opresc puţin asupra ei.

În ziua amintită, nuntaşii părăsesc casa nunţii, împreună cu tinerii căsătoriţi şi muzica; toţi pleacă cu alai să smulgă din grădină cea mai frumoasă varză ce se poate găsi. Această operaţie durează cel puţin o oră. Căsătoriţii mai „vechi” formează un consiliu în „jurul legumelor supuse discuţiilor care preced alegerea definitivă: ei îşi trec, de la un naş la altul, o imensă pereche de ochelari groteşti, îşi ţin discursuri lungi, comentează, se consultă, îşi spun la ureche vorbe misterioase, se ţin de bărbie sau se scarpină în cap ca pentru a medita; joacă un fel de comedie la care participă cine are spirit şi experienţă dintre rudele mai în vârstă şi invitaţii de la nuntă.

În sfârşit, alegerea s-a făcut. Se aduc frânghii care se leagă de „piciorul” verzei în toate sensurile. Un pretins geometru sau necromant (este acelaşi lucru în concepţia asistenţei) aduce un fel de compas, o riglă, o nivelă şi desenează nu ştiu ce planuri cabalistice în jurul plantei consacrate.

Puştile şi pistoalele dau semnalul. Viola scârţie, cimpoiul behăie; fiecare trage coarda din partea sa şi, după multe ezitări şi eforturi simulate, varza e scoasă din pământ şi pusă într-un coş mare cu flori, panglici, banderole şi fructe. Totul e aşezat pe o lectică pe care patru oameni viguroşi o ridică şi o poartă spre domiciliul conjugal.

Atunci apare deodată un cuplu „înfricoşător”, bizar, însoţit de lătrăturile câinilor speriaţi şi de strigătele copiilor. Sunt doi băieţi, din care unul e îmbrăcat în femeie, grădinarul şi grădinăreasa. Soţul e cel mai murdar dintre amândoi. Se consideră că viciul l-a ticăloşit; femeia e nenorocită din cauza soţului. Ei ar trebui să păzească şi să se ocupe de cultura verzei sacre.

Soţul poartă diferite nume, fiecare cu sensul său. Este numit „păiosul”, pentru că e adesea coafat cu o perucă de paie şi îşi umflă corpul cu cocoaşe de paie; „zdrenţărosul”, pentru că este acoperit de zdrenţe, şi cârpe; în sfârşit, „păgânul”, ceea ce o foarte semnificativ. El soseşte cu faţa mânjită de transpiraţie şi de drojdie de vin, adesea încoronat cu ramuri de viţă de vie ca un satir antic, sau acoperit cu o mască grotescă. O cană ciobită sau un sabot ramolit spânzurat la cingătoare îi serveşte să ceară de pomană vin. Nimeni nu-l refuză şi el se preface a bea peste măsură, apoi răspândeşte vinul pe pământ, ca semn de beţie, la fiecare pas. Cade, se tăvăleşte în noroi, afectând beţia cea mai ruşinoasă. Biata lui soţie aleargă după el, îl ridică, strigă după ajutor, îşi smulge părul de cârpă care iese în şuviţe ţepoase de sub boneta mizerabilă, se plânge de ticăloşia soţului, îi face reproşuri patetic.

Astfel este rolul grădinăresei şi lamentările ei durează cât toată comedia. Căci e o adevărată comedie liberă, improvizată, jucată în aer liber, pe drum, alimentată de toate incidentele întâmplătoare şi la care toată lumea ia parte, nuntaşi şi trecători, ocupând o mare parte a zilei. Tema e invariabilă, dar se brodează enorm pe această temă şi aici trebuie să vedem instinctul mimic, elocvenţa cumpătării, spiritul replicii prompte, prezenţa de spirit a ţăranilor noştri.

Rolul grădinăresei este de obicei încredinţat unui bărbat slăbuţ, imberb şi cu tenul proaspăt, care ştie să dea veridicitate personajului său şi să joace desperarea burlescă cu destulă naturaleţe pentru ca lumea să fie întristată şi înveselită în acelaşi timp, ca de un fapt real.

După ce nenorocirea femeii este constatată prin

atâtea plângeri, tinerii de la nuntă îi propun să lase pe beţivul ei de soţ şi să se bucure cu ei. Ei îi oferă braţul şi o iau cu ei. Ea se abandonează, se înveseleşte, începe să alerge când cu unul, când cu altul, luând un aer neruşinat şi de dezmăţ. Aici e o moralitate. Conduita rea a soţului provoacă acelaşi lucru la soţie.

„Păgânul" se trezeşte atunci din beţie. Caută din ochi pe soţie, se înarmează cu o funie şi un baston şi aleargă după ea. Toţi îl fac să alerge, soţia e trecută de la unul la altul, se încearcă să se distragă atenţia gelosului. Când, în sfârşit, el ajunge la infidelă şi vrea să o bată, toată lumea se interpune. „N-o bate, nu vă bateţi niciodată femeia!" este formula care se repetă mereu în aceste scene.

Există aici o învăţătură naivă, grosieră, care vine din evul mediu, dar care face întotdeauna impresie asupra asistenţei. „Păgânul" înfricoşează şi dezgustă pe tinerele fete pe care le urmăreşte şi se preface că vrea să le sărute. E o comedie de moravuri în starea cea mai elementară, dar şi cea mai frapantă.

Dar de ce acest personaj respingător trebuie, primul, să pună mina pe varza din coşul împodobit? Această varză este emblema fecundităţii matrimoniale, dar acest beţiv, acest vicios, acest păgân, ce reprezintă el? Fără îndoială, este aici un mister anterior creştinismului, tradiţia unei bacanale antice. Poate că acest grădinar reprezintă pe zeul grădinilor în persoană, căruia antichitatea îi închina un cult serios sub forme obscene. Trecând prin creştinismul primitiv, această reprezentare a devenit un fel de „mister", „povestire cu tâlc" sau „moralitate" („învăţătură") – ce erau jucate la toate sărbătorile.

Oricare ar fi originea obiceiului, varza este purtată la locuinţa mirilor şi „plantată" de către păgân sus pe acoperiş. După ce e udată cu vin, este lăsată acolo până când o ia vreo furtună; dar uneori rămâne mult timp sus, astfel încât, după cum înverzeşte sau se usucă, lumea poate să-şi facă unee păreri despre fecunditatea sau sterilitatea sortită familiei.

După acest ceremonial se dansează şi se mănâncă

din nou până noaptea. Dansul este peste tot antica „legătură”, în patru, şase sau opt. E o mişcare uşoară la femei, accentuată la bărbaţi, foarte monotonă, mereu înainte şi înapoi, întretăiată de un fel de pas de cadril. Aproape imposibil de dansat, dacă nu eşti născut sau transplantat de mult timp în Berry. Dificultatea, de care nu-ţi dai seama întâi, vine de la nepăsarea lăutarilor, care îţi fură, după placul lor, o jumătate de măsură; atunci trebuie să reiei pasul în aer pentru a reintra în măsură. Ţăranii fac aceasta din instinct şi fără a se deruta vreodată.

Cimpoiul este un instrument barbar foarte interesant. Privat de jumătăţi de ton, neavând decât gama majoră, ar fi un obstacol invincibil în mâinile unui muzician. Dar muzicantul incult, cimpoieşul din Berry (format întotdeauna în Bourbon) ştie să tragă un folos deosebit din această lipsă a instrumentului său. El cântă tot ce aude, major sau minor, nimic nu-l încurcă. Rezultă de aici aberaţii muzicale care chinuie urechile, dar care adesea impun respect şi admiraţie prin abilitatea, originalitatea, frumuseţea modulaţiilor sau interpretărilor. Te întrebi atunci dacă această violare îndrăzneaţă a regulilor nu e chiar o violare fericită a obişnuinţelor şi dacă muzica, precum limba, nu are ceva în afară şi în plus faţă de ceea ce noi am inventat şi consacrat deja.

După nuntă, dans şi sărbătoare vine şi ultima solemnitate: moartea, înmormântarea. Veţi întâlni, pe un drum pietros, mărginit de tufişuri sinistre şi goale iarna, într-o zi de ger limpede şi friguroasă, un car ţărănesc tras de patru boi tineri de-abia atunci puşi la jug. E carul mortuar al ţăranului. Fiii săi conduc atelajul, cu biciul ridicat şi pălăria în mână. De fiecare parte a carului merg femeile, acoperite, în semn de doliu, cu pelerinele lor mari, albastre, cu capişonul pe cap. Ele duc luminări. La prima încrucişare de drumuri, se opresc pentru a aşeza la picioarele crucii mari care marchează întâlnirea acestor patru căi, o cruce mică tăiată grosolan dintr-o bucată de lemn. La fiecare intersecţie, aceeaşi ceremonie. Acest

însemn depus lângă simbolul iertării creştineşti e omagiul adus de mort care face ultimul său drum prin câmpie pentru a ajunge la iertarea supremă. Prin aceasta el va intra în rugăciunile trecătorilor. Nu există cruce la încrucişări de drumuri care să nu fie înconjurată de aceste mici cruci de la înmormântări. Ele rămân acolo până ce cad la pământ sau până când turmele, mai puţin respectuoase decât copiii care se joacă în jur fără a le atinge, le dărâmă tropăind peste ele. Când cortegiul de înmormântare ajunge la intersecţii se aprind luminările, se îngenunchează, se psalmodiază o rugăciune, se aruncă apă sfinţită pe sicriu, apoi se porneşte din nou în cea mai mare linişte. Nu am văzut nicăieri o procedură mai austeră şi mai religioasă în umila ei simplitate.

Pe timpul când creştinismul a fost introdus în satele din câmpiile vechii Franţe, nu a putut să învingă păgânismul decât dând drepturi, chiar în cultul său, unor diverse ceremonii antice pentru care ţăranii aveau un ataşament de neînvins. Astfel au fost onorurile date unor imagini şi statui ale sfinţilor aşezate la anumite intersecţii sau sub bolta unor anumite fântâni de purificare sau fântâni publice. Ştim că, în primele timpuri ale creştinismului, sfinţii slujitori ai bisericii s-au ridicat cu elocvenţă împotriva obiceiului idolatrie de a orna cu frunze, flori şi ofrande statuile zeilor. Mai spiritualişti decât epoca noastră, ei voiau să fie adorat adevăratul Dumnezeu, în spirit şi adevăr. Ei au proscris mărturiile de adoraţie exterioare; voiau să distrugă în mod radical materialismul lumii vechi.

Dar cu poporul ataşat de trecut întotdeauna e înţelept să se ajungă la o înţelegere. Este mai uşor să schimbi numele unei credinţe decât să o distrugi. S-a adus o credinţă nouă, dar ea a trebuit să se servească de vechile temple şi să consacre din nou vechile altare. Astfel în multe locuri pietrele druidice au traversat dominaţia romană şi dominaţia francă, politeismul şi cristianismul primitiv, fără a înceta să fie obiecte de veneraţie şi sediul unui cult straniu, misterios, care ascunde tendinţe

cabalistice sub aparenţele religiei oficiale.

Ceea ce ar fi fost imposibil de îndepărtat din sufletul ţăranului este cultul zeului Terminus. Fără metaforă, cultul limitei este insolubil legat de eternele preocupări ale omului a cărui viaţă e închisă între nişte limite materiale strâmte. Ogorul său, păşunea, pământul său, iată lumea sa. Prin acestea el se simte eliberat după sclavajul antic. Pe acest colţ de pământ el se simte stăpân, pentru că aici el e liber (relativ) şi nu ascultă decât de el însuşi. Această piatră care marchează brazda de unde începe imperiul vecinului este un simbol mai curând decât o barieră; e aproape un zeu, un obiect sfânt.

În satele noastre din câmpiile centrale, unde vechile obiceiuri domnesc mai mult decât în alte părţi, respectul proprietăţii nu merge de unul singur, ţăranii recurgând, unii împotriva altora, la religia trecutului mai mult decât la principiul echităţii publice. Nimeni nu se simte jenat de a îndepărta în fiecare an hatul cu încă o brazdă pe pământul vecinului neatent. Dar se mai poate şi deplasa o piatră, despre care la nevoie se va putea zice că a ajuns acolo din întâmplare. Într-o zi, proprietarul lezat îşi dă seama că s-a înaintat cu zece brazde pe pământul său; el se nelinişteşte, se plânge, invocă amintirea celorlalte hotare, vechii juxtanţi, după numele lor latin. Atunci când reclamantul a adunat arbitrii, semnalează frauda şi se caută piatra de hotar adevărată, vechea piatră pe care delincventul nu-şi permite să o scoată, decât dacă ar comite un sacrilegiu, mai temut decât simpla fraudă. Foarte rar se întâmplă să nu fie găsită. Este o piatră mai mare decât toate celelalte, îngropată la o destul de mare adâncime pentru ca plugul să nu o poată ridica. Această piatră brută e zeul antic. Pentru a o îndepărta de la locul ei, ar fi trebuit două lucruri: o îndrăzneală a lipsei de credinţă de care ea însăşi nu se simte în stare şi o muncă ascunsă ce ar fi arătat trădarea evidentă; ar fi trebuit ca făptaşul să vină noaptea cu instrumente potrivite, să aleagă vremea când pământul e după seceriş şi când grâul smuls şi împrăştiat pe brazde împiedică lăsarea unor urme revelatoare. Aceasta

înseamnă şi o muncă copleşitoare: piatra e grea, trebuie transportată şi transplantată mai departe, cu riscul de a nu termina operaţia singur şi la timp. Ar trebui unul sau mai mulţi complici. Dar nu se expune nimeni astfel pentru o brazdă sau două în plus.

Când expertiza s-a realizat, când fiecare, dându-şi votul, declară că acolo trebuie să fie juxtantul primitiv, se sapă, se regăseşte apoi zeul dispărut sub înălţarea progresivă a solului. Falsul zeu e sfărâmat, iar limita este din nou semnalată şi consacrată. Cel cu frauda nu are decât să spună că s-a înşelat, că o piatră mai mare ridicată puţin câte puţin prin aratul câmpului a fost cauza greşelii sale, că regretă de a nu fi fost avertizat mai devreme. Mai rămân unele îndoieli după aceasta, dar el nu s-a atins de adevărata piatră, el nu e dezonorat.

În general, piatra de hotar iese din pământ cu câţiva centimetri şi, în duminica Floriilor, ea primeşte omagiul ramurilor de merişor sfinţit, aşa cum primea la Romani un colier sau o coroană de frunze.

Apele sfinţite, de origine ebraică, păgână, primesc în fiecare an onoruri şi noi consacrări religioase. Ele vindecă diferite boli, în mod deosebit rănile, paraliziile şi alte „estropieri”. Infirmii îşi înmoaie membrele bolnave în timp ce preotul binecuvântează: cei cu febră beau din apa sfinţită. Credinţa purifică totul.

Această toleranţă a preoţilor rustici pentru vechile superstiţii păgâne nu este încurajată de înaltul cler. Ea este contrară spiritului unui veritabil creştinism şi mulţi preoţi, foarte ortodocşi, suferă să-şi vadă credincioşii materializând în acest mod efectul binecuvântărilor bisericii. Discutam, acum câţiva ani, cu un preot meridional care nu găsea, ca mine, o plăcere în a regăsi şi a sesiza în obiceiurile religioase ale timpului nostru urmele, prea puţin şterse, ale. religiilor antice. „Când am intrat în prima mea parohie, sacristierul a venit la mine cu nişte mici monştri foarte indecenţi, lucraţi grosolan din lemn, pe care pretindea să-i binecuvântez. Era opera unui tâmplar din sat, care îi cioplise după modelul unor vechi

„sfinţi buni” răspunzând de numeroase boli fizice. Aceste modele erau desigur anumite figuri de demoni din evul mediu, care ele însele nu erau decât amintirea tradiţională a anumitor zei obsceni ai păgânismului. Predecesorul meu avusese curajul să arunce figurinele în foc, dar o boală molipsitoare se răspândi în comună şi fără nicio îndoială – după credincioşii mei – distrugerea idolilor era cauza flagelului; de aceea tâmplarul se apucase să cioplească alţii asemănători care puteau fi la fel de buni după ce îi binecuvântam. Am refuzat să comit această profanare şi, luând idolii, am procedat ca predecesorul meu: i-am ars. Dar a fost gata să plătesc această îndrăzneală cu viaţa: credincioşii parohiei mele s-au răsculat împotriva mea şi am fost obligat să cad la o învoială. Am adus sfinţi noi, nişte figuri oarecare mai puţin urâte şi mult mai decente, pe care a trebuit să le binecuvântez şi să permit să fie onorate sub numele vechilor protectori ai parohiei; mi-am dat seama imediat că la ţărani cultul e idolatrie şi că omagiul lor nu se adresează sfântului a cărui figură îi personifică amintirea, că ei nu în preafericiţii cereşti cred. Ei cred în figura însăşi, în piatra sau lemnul cioplit, ei salută şi roagă un idol. Noii mei sfinţi nu avură niciodată” credit asupra credincioşilor mei. Nu erau „buni”, ei nu vindecau. Nu am reuşit niciodată să-i fac să înţeleagă că nicio imagine nu este dăruită cu virtuţi miraculoase în sensul material pe care superstiţia i-l ataşează…”

Acest preot nu e singurul pe care l-am văzut deplângând materialismul religiei ţăranului. Mulţi preoţi interzic aşezarea merişorului sfinţit la hotarele ogoarelor pentru protejarea de grindină; interzic de asemenea pelerinajele pentru vindecarea animalelor; dar nu sunt ascultaţi, ba chiar sunt înşelaţi uneori. Li se ia binecuvântarea căreia i se atribuie forţe magice pentru un scop care nu este cel adevărat. Se amestecă obiecte sfinţite în vrăjile în care, sub nume misterioase, sunt invocate divinităţi străine creştinismului. Vrăjitorul satului are, în spiritul său, un amestec de teamă de Dumnezeu şi de supunere către diavol, despre care vom mai vorbi

uneori în paginile ce urmează. Să spunem totuşi, că vindecătorul sau vindecătoarea, doftoroaia" satului este adesea o fiinţă extraordinară, fie prin puterea magnetică cu care o investeşte credinţa clientelei sale, fie prin cunoaşterea unor anumite remedii foarte simple pe care ţăranul le acceptă de la ei, dar pe care nu le-ar crede eficace venind de la un medic adevărat. Ştiinţa „goală" nu convinge aceste spirite doritoare de minuni; ei dispreţuiesc ceea ce e dobândit prin studiu şi experienţă; le trebuie fanatism, cuvinte neînţelese, punerea în scenă. Câte o bătrână sibilă, pronunţându-şi, formulele cu un aer inspirat frapează imaginaţia bolnavului şi, aplicând cu noroc o medicaţie, ea obţine de la rudele şi prietenii care îl îngrijesc ceea ce medicul nu ar obţine aproape niciodată: ca prescripţiile să fie urmate.

Fără îndoială, statul procedează bine proscriind şi urmărind exercitarea medicinei ilegale, căci, într-un mare număr de cazuri, doftoroii administrează adevărate otrăvuri. Totuşi, unii cunosc remedii pe care le aplică sigur şi des, încât ar fi de dorit ca statul să le acorde o anumită atenţie. Tradiţia, sau hazardul posedării unor aptitudini naturale pot să-i facă beneficiarii unor descoperiri care scapă ştiinţei, în acest moment, şi care mor odată cu ei. A-i împiedica să exerseze oricum este înţelept şi drept, dar a le încerca virtuţile pretinselor lor secrete şi a le „cumpăra" sau împrumuta nu ar fi nici păgubitor, nici inutil.

În afara superstiţiilor, ţăranul are peste tot obiceiuri locale a căror origine devine foarte greu de regăsit. Numărul lor este atât de mare, încât numai o lucrare ştiinţifică le-ar clasa în ordine; noi vom lua câteva la întâmplare.

Una dintre cele mai curioase ceremonii e aceea a darurilor de nuntă, care variază în Franţa după provincii, şi care a fost suprimată în Berry de vreo zece ani, în urma unor accidente grave. Am povestit despre ceremonia păgână a verzei, care este încă foarte în vigoare în Valea noastră Neagră: consacrarea zilei a doua a nunţii. Ceremonia darurilor era consacrarea ajunului nunţii; ea

este lungă şi complicată, o întreagă dramă poetică şi naivă care se juca în jurul şi în interiorul locuinţei miresei.

E seară; la ora cinei. Dar nu este nimic pregătit, în astă-seară, la logodnică. Mesele sunt date lângă perete, feţele de masă ascunse, căminul gol şi rece, chiar dacă afară e frig. Au fost închise cu o grijă extremă şi baricadate formidabil toate intrările; uşi, ferestre, lucarne, răsuflătoarea pivniţei, dacă există la acea casă. Nimeni nu va intra fără voia miresei, sau fără o luptă serioasă, un adevărat asediu; rudele sale, prietenii, vecinii, totul e „partida" sa, în jurul ei. Se aude rugămintea sau „asaltul" logodnicului.

Tânărul mire – nu se spune niciodată altfel, oricare ar fi vârsta sa, dar într-adevăr, la noi este aproape întotdeauna un băiat cu barba încă din puf – vine acolo cu prieteni, rude şi vecini, partida sa într-un cuvânt. Pe lângă el, acest purtător al unui tirs împodobit cu flori şi panglici este un expert sparge-uşi, căci, sub frunze şi flori, se află o gâscă în ţepuşă care face obiectul întregii ceremonii; în jurul lui se află purtătorii de daruri şi cântăreţii „fini", adică abili şi savanţi, care se vor întrece cu cei din casa miresei.

Mirele se anunţă printr-o descărcare de focuri de armă, apoi, după ce a căutat bine, dar inutil, un mijloc de a intra în casă prin surprindere, bate la uşă.

— Cine-i acolo?

— Sunt nişte bieţi călători obosiţi sau nişte vânători rătăciţi care cer adăpost lângă focul din cămin.

Li se răspunde că focul din cămin e stins şi că nu mai e loc pentru ei la masă; sunt trataţi ca răufăcători şi oameni răi, fără rost pe lume; se discută mult; dialogul, mereu pitoresc, e adesea plin de spirit şi de poezie chiar, în sfârşit sunt sfătuiţi să cânte pentru a nu se plictisi, sau pentru a se încălzi dacă e o noapte de iarnă, dar cu condiţia să cânte ceva necunoscut celor care îi ascultă din casă.

Atunci începe o luptă lirică între cântăreţii mirelui şi cei ai miresei, căci şi ea are pe ai săi 5 în plus, are şi

cântăreţe experte, matroane cu vocea tremolată cărora nu le reproşează nimeni dacă vor cânta ceva vechi în loc de nou. Dacă în interior se cunoaşte cântecul de afară, acesta e întrerupt de la primul vers, cântându-se al doilea şi repede ceilalţi vor începe altul. Trei ore pot să treacă foarte bine, în vânt şi ploaie, înainte ca „partida” mirelui să poată termina un singur cuplet, atât de bogat este repertoriul cântecelor din Berry, atât de plină este memoria cântăreţilor; fiecare replică victorioasă din interior este însoţită de mari hohote de râs de o parte, de blesteme de cealaltă. În sfârşit, una din partide e învinsă şi se trece la cântecul de nuntă:

Deschide uşa, deschide
Mireasă, drăguţa mea!
Frumoase panglici am pentru tine
Vai! lasă-ne acum a intra!
La care femeile răspund în falset:
Necăjit e tatăl meu
Întristata mama mea
Iar eu sunt o fată de preţ prea mare
Pentru a deschide uşa la oricare.

Deşi cuvintele sunt naive şi versificaţia prea liberă, melodia e în schimb minunată, în solemnitatea ei simplă. Afară trebuie cântate tot atâtea cuplete şi numite de fiecare dată obiecte diferite în versul al treilea, câte cadouri de nuntă s-au adus.

Aceste cadouri ale mirelui reprezintă „dăruitele”. Trebuie să se anunţe şi cele o sută de ace obligatorii care fac parte din acest modest coş de cadouri, la care mireasa incoruptibilă răspunde invariabil că tatăl şi mama sa sunt supăraţi şi că ea nu deschide deloc uşa la o asemenea oră târzie.

Se ajunge la cupletul final, când se spune: „Avem un mire frumos să-ţi dăruim!” Poarta se deschide dar este semnalul unei bătălii stranii: mirele trebuie să pună stăpânire pe cămin, trebuie să înfigă bine ţepuşa şi să aprindă focul. Partida miresei se opune şi nu va ceda decât cu forţa; femeile se refugiază împreună cu bătrânii pe

bănci şi pe mese; copiii, înspăimântaţi, se ascund dedesubt, câinii urlă, puştile pocnesc; o luptă fără mânie, fără loviri şi răniri intenţionate, dar în care onoarea este luată în serios. Fiecare îşi desfăşoară toată forţa şi ambiţia, atât de bine încât tot împingându-se, strângându-se, îngrămădindu-se, sucindu-şi ţepuşa în mâini, am ajuns să văd puţine nunţi la care să nu existe câte unul bine atins până în clipa când mirele reuşeşte să aprindă o mână de paie în cămin, iar gâsca, destul de ruptă în luptă, ajunge în sfârşit să se frigă în vatră.

Într-o seară însă scena a fost însângerată de un accident. Unul dintre nuntaşi a avut nenorocul să fie străpuns în timpul bătăliei. De atunci, ceremonia a căzut în dizgraţie; toată lumea a fost de acord să fie suprimată, iar la ultima am asistat acum zece ani. S-ar fi putut suprima bătălia; dar, cucerirea căminului fiind ţelul simbolic, oamenii au judecat că restul nu ar avea sens desfăşurându-se separat. îmi pare foarte rău totuşi de cântecele de dincolo de uşă şi de frumoasa melodie: „Deschideţi uşa, deschideţi!” care, nemaiavând întrebuinţare, se va pierde.

După ce mirele aşeza frigarea, ajungea la ultima probă: trei fete tinere erau aşezate pe o bancă, având mireasa între ele, apoi erau acoperite cu o pânză; fără a le atinge decât cu un fel de baghetă, mirele trebuia, de la prima încercare, să ghicească şi să o atingă pe viitoarea soţie. Dacă se înşela, era condamnat să nu danseze cu ea toată seara; căci, apoi, venea balul, masa, iar cântecele nu încetau până dimineaţa. O nuntă însemna trei zile şi trei nopţi de bucurie şi petrecere, fără a pierde nicio oră.

„Încărcarea snopilor” este o ceremonie agricolă pe care am pus-o în scenă cu multă fidelitate; dar ceea ce teatrul nu poate să reproducă este maiestatea cadrului natural, muntele de snopi care soseşte în mod solemn, tras de trei perechi de boi măreţi, împodobit în întregime cu flori, fructe. şi copii frumoşi căţăraţi în vârful ultimilor snopi. Este adesea un tablou care se compune pentru ochiul unui artist. Totul e frumos în el însuşi: boii foarte mari, albi, cu înfăţişare mândră şi calmă, spicele din snopi

unduind, florile vesele între spice; şi peste toate, copiii blonzi ca spicele şi ca pământul acoperit de mirişti galbene. Totul e atât de armonios colorat în aceste zile calde în care cerul însuşi devine de aur şi de chihlimbar la apropierea serii.

Înainte de plecarea carului cu snopi, se aude în aer, din orizont în orizont, un mare strigăt de care călătorul rămâne uimit. El priveşte în jur şi vede cete de secerători şi de culegătoare de silice aruncându-se, cu braţele ridicate spre cer, cu feţele înroşite de efort, spre cel care încarcă snopii şi care ridică spre cer ultimul snop înainte de a-l aşeza în vârful carului. S-ar părea că această populaţie de lucrători se aruncă asupra lui pentru a-i smulge snopul. Crezi că vei asista la o bătaie furioasă, nedreaptă, toţi contra unul; dar nu! este aclamaţia de bucurie şi de frăţie, e binecuvântarea entuziastă a fraţilor.

Sărmani ţărani, aveţi atâta frumuseţe şi atâta bunătate în voi!

VIZIUNILE NOPŢII ÎN CÂMPIE

Dacă v-aş spune că nu mă interesează viziunile, aş minţi. Nu le-am avut niciodată, e adevărat; am traversat câmpia la orice oră de noapte, singur sau în compania unor mari iubitori de senzaţii neobişnuite, dar, în afara câtorva meteoriţi inofensivi, a unor bătrâni copaci fosforescenţi şi a altor fenomene mărunte care nu dădeau naturii un aspect înfricoşător, nu am avut niciodată plăcerea de a întâlni un obiect fantastic şi nu am putut niciodată să povestesc nimănui, în calitate de martor ocular, cea mai minoră întâmplare cu strigoi.

Şi totuşi, nu sunt dintre aceia care spun despre superstiţiile rustice: minciună, prostie, viziune a fricii; eu aş zice fenomen de viziune, sau fenomen exterior neobişnuit şi de neînţeles. Aceasta nu înseamnă că, aş crede în vrăjitori sau în minuni. Poveştile cu vrăji, explicaţiile fantastice date unor pretinse minuni ale nopţii, nu sunt decât poemul imaginaţiilor. Dar faptul există, faptul se întâmplă, fie că ar fi vreo fantomă din aer sau doar în ochii celui care o vede; este un obiect la fel de real

şi logic pentru cel care-l percepe ca reflexia unei figuri într-o oglindă.

Aberaţiile simţurilor sunt oare explicabile? Pot fi explicate? Ştiu doar că au fost constatate; dar ar fi foarte fals să afirmăm şi să credem că ele sunt numai opera fricii. Aceasta ar putea fi adevărat în multe cazuri, dar sunt şi excepţii irecuzabile. Oamenii cu sânge rece, cu un curaj verificat, aflându-se în nişte condiţii în care nimic nu ar părea să acţioneze asupra imaginaţiei lor, chiar oameni luminaţi, savanţi, au avut apariţii-viziuni care nu le-au tulburat nici judecata, nici sănătatea şi de care s-au simţit totuşi afectaţi după întâmplare.

Printre interesantele lucrări publicate cu acest subiect trebuie să o notăm pe aceea a doctorului Brierre de Boisinont, care analizează cauzele halucinaţiei. Nu aş adăuga la aceste lucrări serioase decât o singură observaţie utilă ce merită să fie înregistrată: aceea că omul care trăieşte cel mai aproape de natură, „sălbaticul”, şi după el, ţăranul, este cel mai dispus şi mai supus decât oamenii din alte categorii fenomenelor de halucinaţie. Fără îndoială, ignoranţa şi superstiţia îi determină să ia drept minuni supranaturale simplele aberaţii ale propriilor simţuri. Dar nu întotdeauna imaginaţia le produce, o repet; ea nu face decât să explice după puterea sa, cel mai adesea.

Se va spune că prima educaţie, poveştile de seară, sau cele ale doicii şi ale bunicii, de multe ori înfricoşătoare, pregătesc copiii şi chiar adulţii pentru a resimţi asemenea fenomene de halucinaţie? Sunt de acord. Se va spune că cele mai simple noţiuni de fizică elementară şi puţină ironie voltairiană ar curăţa foarte uşor câmpiile de viziuni? Sunt de acord, dar lucrul acesta ar fi mai puţin sigur. Aspectul continuu al câmpiei, aerul pe care-l respiră în fiecare moment al zilei, tablourile schimbătoare pe care natura le desfăşoară sub ochii omului şi care se modifică în succesiunea variaţiilor atmosferice, toate acestea sunt pentru omul de la ţară condiţii particulare de existenţă intelectuală şi fiziologică;

ele fac din el o fiinţă mai primitivă, mai normală poate, mai legată de pământ, mai confundată cu elementele naturale decât atunci când ideile şi cultura ne separă de ele, ne separă de pământ şi de spaţiu, dându-ne o viaţă uşuratică închisă în perimetrul limitat al construcţiilor aglomerate. În coliba sau în cabana sa, ţăranul trăieşte încă în norul, în fulgerul sau vântul care învăluie fragilul adăpost. Pe Adriatica sunt pescari care nu cunosc adăpostul unui acoperiş; ei dorm în barca lor, acoperiţi cu o ţesătură groasă, cu faţa luminată de stele, şi barba mângâiată de briză, cu corpul legănat fără încetare de valuri. Există negustori ambulanţi, boemieni, păzitori de animale care dorm întotdeauna în aer liber, ca Indienii din America. Desigur, aceşti oameni sunt altfel decât noi. Nervii lor au un echilibru diferit; gândurile lor, un alt curs; senzaţiile lor sunt altele. Întreba-ţi-i şi nu va fi unul care să nu fi văzut minuni, apariţii, scene nocturne stranii, inexplicabile. Unii dintre ei sunt foarte bravi, rezonabili, sinceri. Citiţi toate observaţiile despre halucinaţii. Veţi vedea că, printr-o mulţime de fapte curioase şi bine observate, halucinaţia este compatibilă cu deplinul exerciţiu al raţiunii.

Este o stare deosebită, maladivă poate, a creierului. Este totuşi posibil să-i fie resimţită cauza fizică sau morală într-o perturbaţie a psihicului sau a corpului; adesea însă aceasta e neaşteptată şi misterioasă până la a surprinde şi a tulbura o clipă spiritele cele mai ferme.

La ţărani, halucinaţia se produce atât de des, încât ea pare aproape o lege a organizării lor. Ea îi sperie altfel decât pe noi. Marea noastră frică, teroare chiar, atunci când febra sau coşmarul ne prezintă fantomele lor, este de a fi pierdut raţiunea; şi cu cât suntem mai siguri de a fi în puterea unui vis, cu atât suntem mai afectaţi de a nu putea să ne sustragem din el prin efortul nostru de voinţă. S-au văzut oameni care au înnebunit de frica de a nu deveni nebuni. Ţăranii nu au această teamă; ei cred că au văzut obiecte reale. Le este deci mare frică de ele, dar conştiinţa lucidităţii lor nu e zdruncinată, halucinaţia fiind mai puţin periculoasă pentru ei decât pentru noi. Halucinaţia nu

este, de altfel, singura cauză a înclinaţiei mele de a admite, până la un punct anume, viziunile nopţii. Cred că există o mulţime de mici fenomene nocturne, explozii sau incandescenţe de gaze, condensări de vapori, zgomote subterane, spectre cereşti, mici meteoriţi, obiceiuri bizare şi neobservate ale animalelor, cine ştie? afinităţi misterioase sau perturbări bruşte ale naturii, pe care savanţii le observă printr-o întâmplare şi pe care ţăranii, în contactul lor continuu cu elementele naturii, le observă foarte des fără a putea să le explice.

Să luăm un exemplu: Ce credeţi dv. despre această credinţă în stăpânii de lupi? Ea există în toate ţările, cred, şi este răspândită în toată Franţa. Este ultima verigă a credinţei în lycantropi – oamenii lup. În Berry, unde deja poveştile care se spun nepoţilor nu mai sunt la fel de minunate şi tot atât de teribile ca acelea pe care ni le spuneau bunicile noastre, nu-mi amintesc să mi se fi vorbit vreodată de oamenii-lupi, ce vin din antichitate şi din evul mediu. Totuşi se mai foloseşte încă termenul care înseamnă om-lup, dar care şi-a pierdut adevăratul sens. „Stăpânii” de lupi nu sunt şefi ai acelor bande de vrăjitori care se schimbau în lupi pentru a devora oamenii; sunt oameni înţelepţi şi misterioşi, bătrâni tăietori de lemne, sau paznici forestieri care posedă secretul de a îmblânzi, supune şi conduce pe adevăraţii lupi.

Cunosc mai multe persoane care au întâlnit, în lumina lunii abia răsărite, la crucea drumurilor, un om cu pasul mare şi hotărât, urmat de mai mult de treizeci de lupi (în legendă sunt întotdeauna mai mult de treizeci, niciodată mai puţin). Într-o noapte, două persoane, care mi-au povestit totul, au văzut o ceată mare de lupi; speriate, persoanele s-au urcat într-un copac, de unde au văzut cum aceste animale s-au oprit la uşa cabanei unui bătrân tăietor de lemne vestit ca vrăjitor. Ei au înconjurat-o scoţând urlete înspăimântătoare; tăietorul de lemne ieşi, le vorbi, se plimbă printre ei şi toţi se răspândiră fără a-i face niciun rău. Aceasta e o poveste a unor ţărani; dar două persoane ce au primit o destul de bună educaţie,

oameni cu mult simţ şi abilitate în afaceri, trăind un timp în vecinătatea unei păduri în care vânau, m-au încredinţat, pe onoarea lor, că au văzut împreună pe un bătrân paznic de păduri oprindu-se la o răscruce şi făcând gesturi ciudate. Aceste două persoane s-au ascuns; şi văzură treisprezece lupi alergând, dintre care unul, cel mai puternic, se duse drept la pădurar şi se gudură pe lângă el. Acesta şuieră pe ceilalţi lupi cum se şuieră câinii şi împreună cu ei pătrunse în desişul pădurii. Cei doi martori ai scenei nu îndrăzniră să-l urmeze, retrăgându-se pe cât de surprinşi, pe atât de speriaţi. Fuseseră oare în prada unei halucinaţii? Când halucinaţia pune stăpânire pe mai multe persoane în acelaşi timp (şi aceasta se întâmplă), ea îmbracă im caracter dificil de explicat, ea este constatată doar; se numeşte halucinaţie contagioasă. Dar la ce serveşte să-i ştim numele, dacă nu-i cunoaştem cauza? Această deosebită dispoziţie a nervilor şi a circulaţiei sângelui, care e dată drept cauză a viziunilor fantastice, cum apare simultan la mai mulţi indivizi? Eu nu pot să-mi explic. Dar pot să admit că un om care trăieşte mijlocul pădurilor, care poate, la orice oră din zi şi din noapte, să surprindă şi să observe viaţa şi obiceiurile animalelor sălbatice, ar putea să descopere, din întâmplare sau printr-o anumită facultate de inducţie, mijlocul de a le supune şi de a se face ascultat şi iubit? Merg mai departe: de ce n-ar avea un anume fluid, simpatic unor anumite specii? Am văzut, în zilele noastre, atât de abili îmblânzitori de animale feroce în cuşcă; astfel, se poate admite şi îmblânzirea unor animale sălbatice în libertate de către anumiţi oameni.

Dar de ce aceşti oameni păstrează secretul şi nu scot vreun profit din puterea lor?

Pentru că ţăranul, obţinând dintr-o cauză naturală un efect natural, nu crede însă că el însuşi se supune legilor naturii. Daţi-i un remediu a cărui eficacitate o demonstraţi, nu va avea nicio încredere în el; dar adăugaţi câteva cuvinte de neînţeles administrându-i-l, va avea toată încrederea. Încredinţaţi-i *secretul* de a vindeca guturaiul

cu rădăcină de nalbă mare şi spuneţi-i că trebuie administrată după trei semne cabalistice, sau după ce şi-a pus unul din ciorapi pe dos; el se va crede vrăjitor, toţi îl vor crede apoi vrăjitor al guturaiului. Va vindeca pe toată lumea prin această credinţă şi prin rădăcină de nalbă, dar se va feri să spună vreodată numele plantei vulgare care produce acest miracol. Va face din aceasta un mister, misterul e elementul său.

Nu voi vorbi aici despre ceea ce se numeşte (este) la noi un secret, ar fi o digresiune care m-ar duce prea departe. Mă voi mărgini a spune că există un *secret*, o taină pentru toate; aproape toţi ţăranii, gravi şi experimentaţi, au secretul a ceva, sunt vrăjitori în consecinţă şi cred aceasta. Există secretul boilor, pe care îl posedă toţi fermierii pricepuţi; taina ciobanilor, pentru a îndesi lina; secretul olarilor, pentru a împiedica oalele să crape; taina preoţilor, care vrăjesc clopotele împotriva grindinei; secretul. durerii de cap, al durerij de burtă, secretul entorsei şi al luxaţiilor; secretul braconierilor, pentru a face să vină vânatul; secretul focului, pentru a opri incendiile; secretul apei, pentru a regăsi cadavrele înecaţilor sau a opri inundaţia; cine le mai ştie? Există tot atâtea secrete şi taine, câte flageluri în natură şi câte maladii la oameni şi animale. Secretul trece din tată în fiu, sau se cumpără cu un anume preţ. El nu este trădat niciodată. Şi nu va fi niciodată trădat, atât timp cât se va crede în el. Secretul stăpânului de lupi e ştiut numai de el, poate.

Una din scenele nopţii şi o credinţă foarte răspândită este vânătoarea fantastică; ea are nume diferite de la un ţinut la alini. La noi, ea se numeşte „vânătoarea măgarilor1; în timpul acestei „vânători" se aud zgomotele ascuţite şi groteşti ale unei imense turme de măgari care rage. Poţi să ţi-o reprezinţi oricum doreşti; dar, în spiritul ţăranilor noştri, ea reprezintă ceva care se aude şi nu se vede, o halucinaţie sau un fenomen de acustică. Am crezut că îl aud de mai multe ori şi am crezut că se explică în mrdul cel mai simplu. În ultimele săptămâni de toamnă,

când marile vânturi împrăştie stolurile de păsări călătoare, se aude, în noapte, larma melancolică a cocostârcilor şi cea ascuţită a gâştelor sălbatice. Dar ţăranii, pe care îi credem înapoiaţi şi neînvăţaţi, nu se înşală niciodată. Ei ştiu foarte bine numele şi cunosc foarte bine strigătele diverselor păsări străine climei noastre ce se găsesc pierdute sau împrăştiate în întunecimile înalte.

Vânătoarea măgarilor nu are nimic din acestea. Ţăranii o aud adesea; eu care am trăit mult timp la ţară şi am rătăcit printre rafale şi ceţuri, nu am auzit-o. Câteodată trecerea ei e semnalată prin apariţia celor două luni. Dar eu nu am noroc, căci n-am văzut niciodată decât bătrâna lună pe care o cunoaştem cu toţii.

Taurul alb, viţelusul de aur, dragonul, gâsca, găina neagră, păstrăvul alb, şi nu ştiu câte alte animale fantastice păzesc, după cum bine se ştie. În toate ţările, comorile ascunse. La miezul nopţii, de Crăciun, imediat ce sună orologiul, aceşti paznici înfricoşători îşi pierd puterea până la ultima bătaie a clopotului care anunţă sfârşitul slujbei. Este singura oră din tot anul când cucerirea comorii este posibilă. Dar trebuie să ştii unde este şi să ai timpul să sapi sau să o scoţi din ascunzătoare. Dacă sunteţi surprinşi într-o groapă de sfârşitul missei solemne – Tte missa est –, ea se închide deasupra; la fel, dacă aţi reuşit să întâlniţi animalul fantastic, supunerea pe care v-a arătat-o în timpul slujbei se transformă în furie în acest moment, şi e vai de voi!

Această tradiţie e universală. Nu există vreo ruină, vreun castel sau vreo mănăstire, sau alt monument celtic, care să nu ascundă comoara sa. Toate sunt păzite de un animal fantastic. Domnul Jules Canougo, într-o încântătoare culegere de poveşti meridionale, ne înfăţişează poetica apariţie a caprei de aur, graţioasă şi binefăcătoare, păzind bogăţiile ascunse în adâncul pământului.

În ţinuturile noastre mai puţin calde, în jurul dolmenelor* care încoronează colinele golaşe din dolmen – monument funerar megalitic format dintr-o lespede mare

de piatră aşezată orizontal, pe altele dispuse vertical (n.t.).

Marche, un bou alb sau un viţel de aur, sau o viţică de argint fac imaginaţiile avide să viseze; dar aceste animale sunt reale şi teribile când le întâlneşti. E atât de riscant, încât nimeni n-a îndrăznit încă să le prindă de coarne. Şi totuşi de secole întregi marile pietre druidice dansează şi scârţâie pe suporturile lor fragile în timpul slujbei de la miezul nopţii, pentru a stârni dorinţa trecătorilor. În văile noastre umbrite, ce taie mari câmpuri fertile, un animal indefinit se plimbă noaptea în anume timpuri numai de el ştiute, înspăimântă boii în păşuni şi dă târcoale în jurul fermelor, provocând tulburare şi agitaţie. Câinii urlă şi fug la apropierea sa, gloanţele nu-l ating. Această apariţie şi frică pe care o inspiră nu au pierdut nimic din puterea lor. Toţi fermierii noştri, toţi lucrătorii cred în ea, au văzut animalul. Este numit dihania-cea-mare, prin tradiţie, deşi ea poate apare de mărimea şi forma unui bursuc. Unii au văzut-o cu formă de câine, de mărimea unui bou enorm, alţii ca pe o ogarcă albă de mărimea unui cal, sau ca pe un simplu iepure sau chiar oaie. Cei care vorbesc despre ea cu mai mult sânge rece au urmărit-o fără succes, fără prea mare frică, fără să-i atribuie mari puteri fantastice şi o descriu cu greu, pentru că ea aparţine unei specii necunoscute în ţinut; ei ne asigură că nu e în mod sigur nici câine, nici vacă, nici bursuc, nici cal, dar e ceva asemănător cu toate. Totuşi animalul apare, aceasta e sigur, fie în stare de halucinaţie, fie ca abur plutitor şi condensat sub diferite forme. Oameni prea sinceri şi prea calmi au văzut apariţia, încât nu îndrăznesc să spun că avea o cauză în halucinaţie. Câinii o anunţă cu urlete disperate şi fug imediat ce apare.

Oare câinii sunt halucinaţi? Simt ceva deosebit? Sunt nişte hoţi introduşi sub această deghizare? Dar niciodată apariţia n-a furat ceva, după cât se ştie. Sunt oare nişte glumeţi prost inspiraţi? S-au tras atâtea focuri de armă asupra dihaniei, încât ar fi putut fi ucisă sau rănită doar una din aceste pretinse fantome, în ciuda fricii care face să tremure tare mâna. În sfârşit, acest gen de apariţie,

halucinaţie sau nu, este foarte contagios. Timp de cincisprezece sau douăzeci de nopţi, cei douăzeci sau treizeci de locuitori ai unei ferme o văd şi o urmăresc; apoi, trece la o altă colonie care o vede aidoma, şi face înconjurul ţinutului, producând această contagiere la un mare număr de locuitori.

Dar iată cea mai înfricoşătoare dintre viziunile nopţii.

În jurul mlaştinilor stătute, în bălăriile câmpiei sau pe marginile fântânilor întunecate de pe drumurile cu gropi, sub bătrânele sălcii ca şi în câmpia goală, se aud în mijlocul nopţii lopăţelele de rufe bătând precipitat în mâna spălătoreselor şi clipocitul furios al apei. În multe provincii, se crede că ele provoacă ploaia şi atrag furtuna, făcând să zboare până la nori, cu lopăţelele lor iuţi, apa din izvoare şi din mlaştini. La noi, e mai rău: ele bat şi storc un obiect care seamănă cu rufăria, dar care, văzut de aproape, nu este altceva decât un corp de copil mort. Trebuie să vă păziţi de a le observa sau deranja, căci, deaţi avea şase picioare: în înălţime şi muşchi pe măsură, ele vă vor înşfăca, vă vor bate şi răsuci în apă nici mai mult nici mai puţin decât ca pe o pereche de ciorapi.

Am auzit adesea bătaia lopeţilor spălătoreselor fantastice răsunând în liniştea nopţii în jurul mlaştinilor pustii. Dar poate ne-am înşelat. Există o specie de broaşte care produce acest zgomot trepidant? E foarte trist să faci această puerilă descoperire şi să nu mai speri în apariţia teribilelor vrăjitoare storcând zdrenţele lor dezgustătoare în ceaţa nopţilor de noiembrie, la lumina unui răsărit decolorat şi şters reflectat de ape.

Unul dintre prietenii mei, om mai mult de spirit decât de bun simţ, trebuie s-o mărturisesc, supus adesea băuturii, foarte brav totuşi în faţa lucrurilor reale dar uşor de impresionat de legendele ţinutului, s-a întâlnit de două ori cu spălătoresele, întâlniri pe care le evocă cu mare emoţie.

Într-o seară, către ora unsprezece, într-o vale încântătoare care aleargă în serpentine şi sărind, să zicem aşa, în coasta neregulată a văiugii Ormous, el văzu, la un

izvor, o bătrână care bătea şi storcea în linişte. Deşi fântâna avea un renume ciudat, el nu văzu nimic nenatural aici şi zise bătrânei:

— Cam târziu pentru spălat, mătuşă!

Ea nu răspunse. O crezu surdă şi se apropie. Luna era strălucitoare şi izvorul lucea ca o oglindă. Văzu distinct trăsăturile femeii: nu o cunoştea deloc şi fu foarte mirat, pentru că în viaţa lui de fermier, vânător şi hoinar al câmpiei nu credea că este vreo figură necunoscută la mai multe leghe jur-împrejur. Iată cum mi-a povestit impresiile sale faţă de această spălătoreasă atât de plină de zel:

— Nu m-am gândit la tradiţia spălătoreselor nopţii decât când am pierdut-o din vedere. Nu mă gândisem nici înainte de a o întâlni, nu credeam, nu resimţeam nicio teamă vorbind cu ea. Dar imediat ce am fost lângă ea, tăcerea ei, indiferenţa la apropierea unui trecător îi dădură aspectul unei fiinţe străine de lumea noastră. Dacă bătrâneţea o lipsea de auz, cum de era atât de robustă pentru a veni de departe, singură, să spele, la această oră nepotrivită, la acest izvor rece unde muncea cu atâta forţă şi iuţeală? Faptul era cel puţin demn de remarcat. Dar ceea ce m-a mirat mai mult, era ceea ce simţeam eu însumi: niciun sentiment de teamă, ci o repulsie, un dezgust de neînvins. Mi-am urmat drumul fără ca ea să întoarcă măcar capul. De abia sosind acasă m-am gândit la vrăjitoarele-spălătorese şi atunci mi-a fost foarte frică, recunosc sincer, şi pentru nimic în lume nu aş mai fi trecut pe acolo.

A doua oară, acelaşi prieten trecea pe lângă heleşteul de la Thevet, către ora două dimineaţa, venea de la Linieres, unde ne asigură că nu mâncase, nici nu băuse (ceea ce nu aş putea garanta), era singur, în cabrioletă, urmat de câinele său. Calul fiind obosit, urcând un deal, călătorul, coborî şi se opri pe marginea drumului, aproape de o groapă unde trei femei spălau, băteau şi storceau cu mare febrilitate, fără a spune nimic. Câinele se strânsel deodată lângă el fără să latre. El trecu pe lângă ele fără a le privi prea mult; dar de-abia făcuse câţiva paşi, că auzi

mergând în urma lui, iar luna aşternu lângă picioarele sale o umbră alungită. Se întoarse şi văzu una dintre femei urmărindu-l. Celelalte două veneau la câţiva paşi distanţă că pentru a sprijini pe cea dinainte.

— De astă dată, mi-a spus el, m-am gândit imediat la spălătorese. Dar am simţit o altă emoţie faţă de cealaltă dată. Aceste femei erau atât de înalte şi cea care mă urmărea avea exact proporţiile, figura şi mersul unui bărbat, încât am bănuit că am de-a face cu vreun glumeţ din sat, cu intenţii rele. Aveam un ciomag bun în mină. M-am întors, zicând:

— Ce vreţi de la mine? Nu am primit răspuns; şi, văzând că nu sunt atacat, nu aveam pretext pentru a ataca nici eu; am fost nevoit să mă întorc la cabrioletă, pe care calul o dusese departe înaintea mea, cu această fiinţă neplăcută pe urmele mele. Nu-mi spunea de altfel nimic, părea că are o plăcere afurisită de a mă ţine sub ameninţarea unui atac. Ţineam bine în mână bâta, gata să lovesc zdravăn la cea mai mică atingere; am ajuns la cabrioletă, cu poltronul de câine lângă mine, care tăcând mâlc sări sus. Am urcat, apoi m-am întors şi, deşi auzisem până atunci paşii mergând după ai mei şi văzusem o umbră în spatele meu, acum nu mai vedeam pe nimeni. Doar că, la vreo treizeci de paşi în urmă, în locul unde le văzusem spălând, desluşeam în noapte pe cele trei spălătorese sărind, dansând şi răsucindu-se ca nebune pe marginea gropii de lângă drum.

V-am prezentat această istorisire pentru farmecul ei; dar ea mi-a fost povestită cu o bună credinţă de care sunt sigur. Să o situăm totuşi la capitolul halucinaţiilor…

Ulmul Râteau este un arbore măreţ, care exista, se spune, deja mare şi puternic, în timpul lui Carol al VII-lea. Fiind un ulm, de departe nu are prestanţă deosebită, iar braţele sale din ramuri au într-adevăr forma unei greble, al cărei nume îl poartă. Dar nu e decât o coincidenţă întâmplătoare cu legenda tradiţională care i-a consacrat numele. De aproape, el devine impozant prin tulpina sa lungă şi lansată spre cer, brăzdată de fulgere şi situată ea

un monument la o mare răscruce de drumuri comunale. Aceste drumuri, largi, frământate neîncetat de turmele ţăranilor, sunt acoperite cu o iarbă scurtă, prin care cresc în libertate rugi de mure şi scaieţi. Câmpia se deschide până departe, tristă şi solemnă în pofida fertilităţii ei. O cruce de lemn e aşezată pe un piedestal de piatră care reprezintă ultimul vestigiu al celor patru statui foarte vechi dispărute în timpul revoluţiei din ’93. Această decorare monumentală a unui loc atât de puţin frecventat atestă un respect tradiţional; şi ţăranii din împrejurimi au un asemenea respect faţă de ulmul Râteau încât pretind că nu poate fi doborât, deoarece el este pe harta lui Cassini. Acest drum comunal, călcat astăzi numai de ţărani şi fermieri, traversat la intervale rare de calul vreunui morar sau jandarm, era altă dată una din căile mari de comunicaţie din Franţa centrală. Mai e numit şi astăzi Drumul Englezilor. Era drumul militar al armatelor invadatoare, pe care Duguesclin le-a întors înapoi cu sabia în spate, după ce a eliberat Sainte-Severe, ultima fortăreaţă ocupată.

Acest detaliu nu este consemnat în istorie, dar tradiţia depune mărturie pentru el; acum iată şi legenda ulmului Râteau, care este frumoasă în ciuda naturii animalelor care joacă aici rolul principal.

Un băiat păzea o turmă de porci în jurul ulmului Râteau. Privind înspre Chitre, văzu o trupă mare de oameni înarmaţi care devastau câmpurile, ardeau casele, masacrau ţăranii. Erau englezii, care coborau dinspre Marche spre Berry şi care se îndreptau spre Saint-Chartier. Porcarul îşi ascunse turma, se ascunse şi el; văzu duşmani trecând ca un uragan. Întorcându-se sub ulm cu turma sa, frica pe care o simţise înainte făcu loc unei mânii mari împotriva englezilor, împotriva lui însuşi.

— Ce! îşi zise, ne vom lăsa călcaţi în picioare fără a ne apăra? Suntem prea laşi! Trebuie să mergem la luptă!

Şi, apropiindu-se de statuia sfântului Antoniu, una din cele patru din jurul ulmului:

— Bunule sfânt, îi zise, trebuie să plec împotriva

englezilor şi nu am timp să duc înapoi turma. În timpul ăsta, răufăcătorii ne-ar face încă şi mai mari necazuri. Ia ciomagul meu, bunule sfânt, şi păzeşte animalele trei zile şi trei nopţi; eu le las în grija ta.

Zicând acestea, tânărul cel de ispravă puse bâta sa de porcar (care e un ciomag scurt cu un triunghi de fier la capăt) în mâinile statuii şi, aruncându-şi saboţii, alergă la Saint-Chartier, unde, timp de trei zile şi trei nopţi, făcu ravagii în englezi, împreună cu alţi flăcăi de ispravă din partea locului, susţinuţi bine de oamenii din armata Franţei. Apoi, când duşmanul a fost alungat, el reveni la turma sa. îşi numără porcii, nu lipsea niciunul: şi totuşi pe acolo trebuie să fi trecut unii vagabonzi, sau hoţi, sau lupi atraşi de mirosul oilor. Tânărul porcar îşi reluă de la sfântul Antoniu sceptrul rustic, îi mulţumi în genunchi şi, fără a visa destinul măreţ al Ioanei d'Arc, mulţumit că a dat o mână de ajutor la eliberarea ele englezi, îşi păzi turma ca până atunci.

O altă tradiţie mai confuză atribuie ulmului Râteau o mai puţin binefăcătoare influenţă: vertijul. Nişte copii, sub influenţa lui, ar fi avut oribila idee de a-şi juca vieţile la jocul de aruncare la ţintă şi ar fi îngropat pe cel care a pierdut sub piatra sfântului Antoniu.

Dar iată legenda principală şi care se bucură de cel mai mare. credit a ulmului Râteau. Un *domn* se plimbă pe lângă el în timpul nopţii; el face fără întrerupere înconjurul copacului. A fost văzut pe acolo de când lumea e lume. Cine este el? Nimeni nu ştie. E îmbrăcat în negru şi are douăzeci de picioare* în înălţime. Dar sigur e un *domn*, căci

— Un picior, unitate de măsură veche (O, 324 m) (n.t.).

urmează întotdeauna moda timpului: În secolul I trecut a fost văzut în haină neagră, cu pantalon scurt, pantofi cu buclă, sabie la şold; sub Directorat, a fost văzut cu revere largi şi lăsate ca urechile de câine şi cu cravată bogată. Astăzi, el se îmbracă ca dv. şi ca mine; însă întotdeauna poartă pe umăr grebla sa mare şi vai de

picioarele celor care trec pe lângă el. În rest, nu e om rău şi nu se arată decât celor care cunosc taina.

Dacă nu mă credeţi, mergeţi şi vedeţi. Noi am fost la ulm la ora solemnă a răsăritului de lună; şi l-am chemat, spunându-i mereu *domnule*, foarte politicoşi; dar nu am găsit numele la care îi place să răspundă, căci n-a venit; şi, de altfel, nu-i plac glumele, iar pentru a-l vedea trebuie să-ţi fie frică de el.

Dacă vă plac aceste poveşti populare şi dacă vreţi să le căutaţi mai serios originea, citiţi o carte foarte savantă şi foarte amuzantă în acelaşi timp, care e opera unei femei, *Normandia romanesca* şi *fermecată*, de domnişoara Amelie Bosquet; veţi regăsi aici toate legendele Franţei şi cele din ţinutul vostru, desigur. Veţi afla istoria unor superstiţii umane, variind numai câteva detalii, după localităţi sau ţinuturi; aceasta este dovada că Umanitatea este încă aproape de leagănul său originar, sau că este foarte tenace şi uniformă în aptitudinea sa de a trece pe acelaşi drum şi a se hrăni din aceleaşi idei.

Am arătat aici amintiri din antichitate care au fost modificate prin ideile sau prin visele rasei berrişone, sub influenţa creştinismului primitiv şi a evului mediu. O întreagă lume de fantezie pierdută pentru păturile luminata prin învăţături, şi care tinde să se şteargă de asemenea din credinţa şi din memoria oamenilor de la ţară. Nu este deci lipsit de interes de a aduna fragmentele rămase, împrăştiate în toate provinciile din Franţa, din această poezie teribilă, ironică sau burlescă; într-o jumătate de secol poate, nu va mai avea nici barzi, nici rapsozi, nici adepţi.

Germania trece drept pământul clasic al fantasticului. Astfel încât scriitori vechi şi moderni au fixat legenda în poeme, poveşti sau balade. Literatura noastră franceză, de la Ludovic al XIV-lea mai ales, a îndepărtat acest element ca nedemn de raţiunea umană şi de demnitatea filosofică. Romantismul a făcut zadarnice eforturi pentru a scoate ridurile scepticismului nostru, dar n-am ştiut decât să imităm fantezia germană. Miraculosul

slav, altfel grandios şi terifiant, ne-a fost relevat prin traduceri incomplete care nu au devenit populare. Nu a îndrăznit nimeni să imite la noi sabate lugubre şi sângeroase ca ale lui Adam Mickiewicz.

Franţa populară este la fel de fantastică ca şi naţiunile slave sau germanice. Ceea ce i-a lipsit, ceea ce îi va lipsi poate şi în viitor e un mare poet, care să dea o formă precisă şi durabilă elanurilor imaginaţiei populare.

O singură provincie din Franţa este la înălţimea, în creaţia sa poetică, a ceea ce geniul celor mai mari poeţi şi al naţiunilor celor mai imaginative a produs de-a lungul timpului. E vorba de Bretania. Dar Bretania este chiar Franţa însăşi. Cine a citit *Barza-Breiz*, carte culeasă şi tradusă de D. de la Villemarque, trebuie să fie convins ca şi mine de ceea ce voi afirma. *Tributul lui Nome-noe* este un poem de o sută patruzeci de versuri, mai mare decât *îl iada*, mai frumos, mai perfect decât orice capodoperă a minţii omeneşti. *Ciuma din Eliant*, *Piticii*, *Dezbreiz* şi alte douăzeci de diamante din această culegere bretonă atestă bogăţia cea mai completă la care poate să ajungă o literatură lirică. Este chiar foarte straniu că această literatură, relevată nouă printr-o publicaţie care este la îndemâna tuturor de mai mulţi ani, nu a determinat o revoluţie literară. Macpherson a răspândit în toată Europa numele lui Ossian; înainte de Walter Scott, el a adus Scoţia la modă. Într-adevăr, noi nu am celebrat îndeajuns Bretania noastră; şi mai sunt mulţi oameni de litere care nu au citit poemele sublime în faţa cărora suntem ca nişte pitici în faţa uriaşilor. Vicisitudini pe care le suferă frumosul şi adevărul în istoria artei!

Ce ştim despre această rasă armoricană care s-a hrănit, de la druizi până la şuani, dintr-o asemenea substanţă? Ştim că era foarte puternică şi mândră, dar ne apare măreaţă de când îi cunoaştem poemele legendare. Geniu epic, dramatic, liric, războinic, tandru, trist, întunecat, ironic, naiv, totul atât de complex! Iar deasupra acestei lumi a acţiunii şi a gândului planează visul: silfi, gnomi, djini, ai Orientului, toate fantomele, toate geniile

bune şi rele ale mitologiei păgâne şi creştine zboară deasupra capetelor acestea exaltate şi puternice. Adevărul este că niciunul dintre acei ce ţin o pană în mână nu ar trebui să întâlnească un Breton fără a-şi scoate pălăria în faţa lui.

Suntem departe de Berry-ul nostru umil unde, totuşi, am întâlnit, în memoria cântăreţilor de la ţară, mai multe romanţe şi balade, traduceri în versuri naive, berrişone a unor texte din culegerea publicată de D. de la Villemarque. Să revendicăm noi proprietatea asupra acestor creaţii şi să spunem că ele au fost traduse în bretonă? Nu. Ele poartă în mod clar marca lor de origine. Textul spune:

Revenind de la Nantes. Iar în altă parte Familia mea din Nantes etc.

Berry are muzica sa, dar nu are o literatură a sa, sau ea s-a pierdut cum s-ar fi putut pierde şi poezia bretonă dacă nu ar fi fost culeasă la timp şi publicată. Aceste bogăţii inedite se alterează cu timpul în memoria barzilor populari care le propagă un timp. Cunosc mai multe balade berrişone care nu mai au nici rimă, nici înţeles, şi în care, pe ici, pe colo, străluceşte câte un cuplet de o factură încântătoare, care aparţine în mod evident unui text original groaznic corupt în rest.

Neavând la îndemâna nicio arhivă poetică, imaginaţia ţăranilor noştri nu e mai puţin bogată decât a germanilor, iar halucinaţiile imaginative, despre care am vorbit, atestă faptul în mod suficient.

Una dintre cele mai singulare apariţii este cea a stăpânilor norilor, în jurul mlaştinilor sau în mijlocul unui heleşteu. Aceste spirite rele se arată în timpul revărsărilor de ape şi provoacă ploi torenţiale ce se pornesc pe neaşteptate. Pe cât se poate distinge forma lor vagă în trombele ce le provoacă, recunoşti adesea pe oamenii cu nume rău în ţinut printre spirite, oameni care nu au nimic, bineînţeles, pe pământul bunului Dumnezeu şi care nu doresc decât răul celorlalţi. Supuşi spiritelor norilor, înarmaţi cu lopeţi sau cu mături, îmbrăcaţi în zdrenţe incolore, se agită frenetic, dansează şi „se înfurie” – cum

spun baladele bretone; iar călătorul întârziat, care îi zăreşte în bălţile ceţoase, presărate prin landa pustie, trebuie să se grăbească spre adăpost, fără a-i deranja şi fără a le arăta că au fost văzuţi. Desigur că altfel ar porni, ca o vijelie, pe urmele călătorului şi nu ar fi deloc bine.

Rămâi uimit văzând cât de mult influenţează scenele din natură imaginaţia ţăranului. S-ar părea că acestea ar trebui să acţioneze mai mult asupra imaginaţiei locuitorilor de la oraşe şi că omul, obişnuit din copilărie să străbată sau să muncească ziua şi noaptea în aceleaşi locuri, le cunoaşte prea bine detaliile şi diferitele aspecte, încât nu ar mai resimţi nici uimire, noi tulburare, se întâmplă exact contrariul: braconierul care, de patruzeci de ani, vânează cu laţul, la pândă, vede, când noaptea se lasă, cum chiar animalele, al căror călău este, iau forme înfricoşătoare pentru a-l ameninţa. Pescarul de noapte, sau morarul, care trăieşte pe malul râului, văd fantome în ceţurile argintate de lună; crescătorul de vite care se duce să-şi lege boii, sau să-i ducă la păşune, în pragul serii sau în zori, întâlneşte în curtea sa, în păşunea sa, sau chiar pe vitele sale, nişte fiinţe necunoscute, care dispar la apropierea sa, dar care îl ameninţă chiar fugind. Fericite sunt aceste minţi simple, cărora le sunt relevate secretele lumii supranaturale şi care au darul de a vedea şi a auzi lucruri atât de ciudate şi stranii! Degeaba am asculta şi am povesti noi, ceilalţi, întâmplări care să facă să ţi se ridice părul pe cap, degeaba am jura că într-adevăr credem în ele, degeaba am alerga noaptea în locurile bântuite de fantome şi spirite, degeaba am aştepta şi am căuta frica inspiratoare, stăpâna fantomelor, diavolul ar fugi de noi ca şi cum am fi sfinţi: Lucifer interzice supuşilor săi să se arate celor care nu se tem de el.

Nici animalele-vrăjitoare nu sunt rare: de aceea trebuie să fii atent la ce vorbeşti în faţa unora dintre ele. Un fermier din împrejurimile noastre vedea în fiecare zi un iepure oprindu-se la mică distanţă de el, lingându-şi labele şi privindu-l cu un aer şiret; în sfârşit, acest fermier recunoscu, privind cu multă atenţie, pe proprietarul moşiei

şi al fermei ce o avea în arendă, sub deghizarea zisului iepure. Atunci îşi scoase pălăria, pentru a-i da să înţeleagă că nu l-a înşelat deloc înfăţişarea de iepure şi că gluma era inutilă. Dar proprietarul, care era un răutăcios, păru că nu înţelege şi continuă să-l supravegheze sub această aparenţă.

Acest fapt supără pe fermierul nostru, care era un om cinstit, şi pe care bănuiala îl leza cu atât mai mult, cu cât stăpânul moşiei, atunci când venea la el sub înfăţişarea sa de om, nu-i arăta deloc neîncredere. Într-o seară luă puşca cu el, gândind să-l înspăimânte puţin şi să-l facă să renunţe la această manie de a face pe iepurele. Încercă apoi chiar să-l ochească, dar dovada că acest animal nu era iepure mai mult decât mine sau dumneavoastră fu că puşca nu-l nelinişti câtuşi de puţin, începând chiar să râdă:

— A! ascultă, domnule! strigă bravul ţăran pierzând răbdarea; ori pleci de aici, ori, pe cât e de adevărat că am primit sfântul botez, îţi trimit acum un plumb din puşcă!

Domnul nu aşteptă să i se spună a doua oară: el văzu că ţăranul era furios cu adevărat şi, luând-o la fugă, nu mai apăru.

S-au văzut adesea animale de acest fel, lovite sau rănite, dispărând fără urmă; dar, a doua zi, persoana bănuită nu mai apărea în lume şi dacă mergeai la ea, o găseai la pat, simţindu-se foarte rău. Se putea scoate de asemenea din corpul său plumbul care intrase în corpul animalului, căci, într-adevăr, era acelaşi.

Un animal mai incomod decât cele care spionează pe muncitorul câmpului este „cel care se face purtat”. Acesta e un duşman declarat care nu ascultă de nimic şi care se arată sub diverse forme, adesea chiar sub forma unui om asemănător întru totul celui căruia i se adresează. Văzându-se astfel faţă în faţă cu sosia sa, omul e foarte tulburat; oricâtă rezistenţă ar opune, sosia îi sare pe umeri, în alte cazuri, simte greutatea, să care e formidabilă, fără a vedea nimic şi a auzi nimic.

Cea mai rea apariţie este cea a ogarcei albe. Când o zăreşti, e foarte mică; dar creşte încet, încet, vă

urmăreşte, ajunge la mărimea unui cal şi vă sare în spinare. E dovedit că ea cântăreşte două sau trei mii de livre *; dar nu puteţi să vă feriţi de ea şi nu vă lasă în pace decât atunci când zăriţi poarta casei voastre. Acest animal blestemat este întâlnit de omul care întârzie la cârciuma. E o mare fericire dacă el nu e însoţit de două sau trei flăcări zburdalnice, spiriduşi ai focului care vă antrenează în vreo mlaştină sau vreun râu pentru a vă face să vă înecaţi.

Cocadrila, bine cunoscută în evul mediu, existai încă în ruinele vechilor conace. Ea rătăceşte pe ruine în timpul nopţii şi se ascunde ziua în noroaie sau în stuf. Dacă e zărită atunci, nimeni nu. se teme de ea, căci are înfăţişarea unei şopârle mici. Dar cei care o cunosc nu se înşală; ea anunţă, mari boli în împrejurimi, dacă nu reuşeşte nimeni să o ucidă înainte de a-şi fi vărsat veninul. Uşor de zis, greu de făcut. Căci rezistă la glonte şi la ghiulea şi, luând proporţii înfricoşătoare de la o noapte la alta, ea răspândeşte ciuma în toate locurile pe unde trece. Cel mai bine e de a o lăsa să moară de foame sau de a o dezgusta de locul unde rătăceşte secând gropile şi mlaştinile cu apă stătută. Boala se duce odată cu ea.

* o livră = unitate de măsură cântărind între 380 şi 550 de grame. Actual: 500 de grame (n.tr.)

Zburdalnicul sau *farfadetul* nu este deloc un animal, deşi îi place să poarte pinteni şi un cap de cocoş; dar are corpul unui omuleţ şi nu e nici răutăcios, nici necinstit sau periculos, deşi e bine să nu-l contrazici. Un spiriduş adevărat, un geniu bun, cunoscut în toate ţinuturile, puţin fantast, dar foarte activ şi îngrijindu-se de interesele casei. În Berry, el nu locuieşte în cămin, nu dă de lucru servantelor, nu se îndrăgosteşte de femei. Câteodată însă, vizitează grajdurile ca şi confraţii săi din alte părţi ale Franţei; dar noaptea, în păşuni, e de fapt locul său de zbenguială. Acolo el adună caii în cete, se agaţă de coama lor şi îi face să galopeze ca nebunii prin câmpie. Nu prea pare să-i pese de stăpânii cailor. Îi place echitaţia pentru ea însăşi: e pasiunea sa; şi preferă animalele cele mai focoase şi mai aprige. Le oboseşte mult, căci sunt găsite

lac de transpiraţie după ce le-a alergat el; dar îi freacă şi îi ţesală cu atâta grijă, încât acestora nu le poate fi decât bine. La noi, se cunosc caii ţesălaţi de spiriduşi. Coama lor este înnodată cu mii de noduri inextricabile.

…O boală a părului cailor, destul de frecventă în păşunile noastre. Astfel de păr nu se mai poate desface, aceasta e sigur; dar la fel de sigur e că poate fi tăiată fără ca animalul să sufere şi că e singura cale de a-l însănătoşi. Ţăranii se păzesc de a face aşa ceva. Sunt scările spiriduşului; dacă nu le-ar găsi pentru a-şi sprijini picioarele în ele, ar putea să cadă; şi, cum e iute la mânie, ar ucide imediat pe bietul animal tuns…

Ministerul instrucţiei publice va publica în curând o culegere a cântecelor populare din Franţa. Este o foarte bună idee, a cărei realizare devenise necesară; dar soseşte foarte târziu, ne temem noi. Pentru ca cercetarea să fie completă, ar trebui să fie trimise în fiecare provincie persoane competente, numai cu această misiune. Cei care vor fi consultaţi şi trimişi, literaţi sau amatori, vor aduce recoltele hazardului. Cine va avea apoi timpul şi răbdarea să reconstituie, din o sută de versiuni alterate, tipul primitiv? Dacă ar fi vorba numai de a culege cât mai multe poezii inedite, oricâte ar fi posibil, – şi toată importanţa, toată utilitatea cărţii aici este – munca ar cere mai mulţi ani şi un mare număr de exploratori… Comentatorii nu vor lipsi. Dar adevăratele descoperiri vor fi foarte rare sau foarte incomplete, dacă nu se procedează în mod conştiincios la o cercetare cu totul specializată.

Părerea noastră e că publicarea textului muzical ar fi indispensabilă. În cântecul popular, cuvintele nu se pot lipsi şi de aria muzicală, încât dacă le citiţi singure ele nu vă spun mare lucru; în timp ce dacă le auziţi cântate, ele vă surprind, vă încântă şi vă exaltă. Aici sunt, în mod sigur, minuni de descoperit şi de salvat de neantul care le I aşteaptă. Muzica a fost mai neglijată decât literatura de conducătorii destinelor culturale din toate guvernele. Ea nu are arhive; câte capodopere ale unor maeştri necunoscuţi nu au pierit şi nu vor pieri cu fiecare zi! fără a

vorbi despre capodoperele unor iluştri maeştri care nu au apărut niciodată tipărite şi care vor dispărea în întregime în lipsa unei iniţiative ministeriale, guvernamentale! Specularea unora nu va înlocui niciodată această muncă de cercetare conştiincioasă; şi niciodată cel ce speculează nu se va expune la vreun risc, oricât de neînsemnat, pentru a dezgropa comorile uitate.

Orice s-ar spune, există pentru arte, ca pentru toate tipurile de progres, lucrări pe care numai statul le poate întreprinde şi dirija, atât timp cât artiştii nu-şi au organizaţiile şi organismele lor proprii.

Dar iată-ne departe de subiectul nostru. Să ne întoarcem la el spunând că ţăranii sunt poate nişte copii mari şi cam nebuni; dar că nu există adevărată poezie fără o anumită dereglare a imaginaţiei şi foarte multă naivitate.

Subiectul nu este epuizat, el este desigur inepuizabil; căci fiecare zi poate aduce o revelaţie şi smulge acestei bătrâne lumi a superstiţiilor, care mai trăieşte încă în câmpiile noastre, o mărturie despre credinţele, terorile şi poezia ei.

Unul din compatrioţii mei berrişoni, domnul Laisnel de la Salle, a publicat în ultimul timp (în Monitorul de Indre) o serie de excelente articole care, reunite în volum, ar constitui o istorie specială a acestei laturi a vieţii rustice a lucrătorilor câmpului: *Tradiţiile*, *Prejudecăţile*, *Dictoanele* şi *Locuţiunile populare* din localităţile noastre. Nu este vorba de un rezumat al fanteziilor, este o cercetare conştiincioasă a faptelor de credinţă şi a obiceiurilor din cătunele şi din orăşelele noastre, şi, în acelaşi timp, o lucrare plăcută şi interesantă, care nu oboseşte spiritul nicio clipă. Am găsit cu plăcere, într-unul din capitolele cărţii, o menţiune explicativă a marelui Bisetru, despre care am auzit vorbindu-se mult fără a putea să-i ghicesc originea, foarte simplă de altfel. Dar explicaţiile simple sosesc, se ştie, când ai obosit să tragi de păr comentarii extravagante, iar eu nu auzisem decât din acestea.

„În împrejurimile de la Chitre, spune autorul, poporul nostru crede că un fel de geniu rău (pe care îl numeşte

marele Bisetru) este răspunzător de evenimentele care au loc în anii bisecţi. Se spune că atunci când o femeie naşte în anul în care BIsetru sare, ea va aduce în mod sigur pe lume o fată sau doi gemeni, şi rămâne şapte ani în imposibilitatea de a avea copii.

La Dijon, în aceşti ani, poporul crede că „Bi-setru aleargă", şi că, din această cauză, nu trebuie să se întreprindă ceva important.

Bisetru este deci un cuvânt vechi derivat din Bisextil, Bisect. El era sinonim cu *nenorocire*, *soartă neprielnică*.

„Când Bisetru aşa doreşte Anul va fi cu totul nenorocit".

(Molinet – *Calendarul*)

„Acest an era bisextil, şi Bisext căzu blestem asupra trădătorilor".

(Orderic Vital, XIII)

„Influenţa rea a anului bisextil era proverbială în evul mediu. Această superstiţie urcă în timp la romani".

(Genin, *Lexicul comparat*)

„Bisetru înseamnă de asemenea, în graiul de la noi, copil vioi şi turbulent, copil teribil".

În unele sate, Bisetru – şi aceasta ne-a împiedicat să ne gândim la anul bisect – nu este obligat să *alerge* aşa cum aleargă *timpul*. El aleargă prin câmpie, prin heleşteie, prin mlaştini, de unde stârneşte mirosurile grele şi frigurile.

Gama neagră e consacrată incantaţiilor nocturne, în toată Franţa aproape. Felul în care domnul Laisnel de la Salle povesteşte că se fac acestea este asemănător cu ceea ce se practică în toată Valea Neagră.

„Atunci când ţăranii vor să aibă o întrevedere cu diavolul, ei se duc la miezul nopţii la răscrucea a patru drumuri şi acolo, ţinând găina, strigă de trei ori:

— Cine vrea să cumpere găina mea neagră?" Nu ştim ce gândeau anticii despre găina neagră, dar ştim că ei numeau pe un om fericit „fiul găinii albe".

Spărgătorul de lemne este fantoma pădurilor. Nimeni poate fi liniştit şi cu cugetul împăcat noaptea, când vine să

ia o legătură de lemne de pe pământul vecinului. Atunci se aud zgomote stranii, de cucuvele înfricoşate şi de ramuri rupte în goana mistreţilor peste tufişuri; atunci, pe un timp liniştit, se simte venind un rapid şi inexplicabil uragan, care mătură pământul şi sfărâmă copacii tineri; atunci, mergând din tulpină în tulpină, gnomul cu plete în vânt soseşte şi vă spune: „Ce faci aici?”

Am mai vorbit şi altă dată despre *culegătorul de rouă*, un proprietar care, foarte matinal, plimbă o pânză peste câmpie prin care toată umiditatea pajiştilor trece în pajiştea sa. Dar nu trebuie să credeţi că e suficient de a imita această simplă operaţie pentru a obţine rezultate, la fel. Mai întâi, nu eşti niciodată sigur că poţi observa cum procedează, prin ceaţa argintie, culegătorul, fie că e un vrăjitor sau servitorul său, adică demonul care îl serveşte, şi care se îmbracă la fel cu el. Oricum, trebuie să fii foarte *savant* ca să faci avere din această ocupaţie.

Nu de mult am aflat de existenţa *lubinului* la noi – de origine normandă, despre care ne vorbeşte Amelic Bosquet în cartea sa; dar, în câmpurile noastre, în loc de a bântui prin cimitire, spiriduşul se arată favorabil culturilor şi seamănă împreună cu ţăranii; totuşi nu trebuie să fie contrazis, căci ar putea să semene neghină în loc de grâu bun dacă aceasta e ideea sa.

Glumeţul este o fiinţă întru totul dezagreabilă. Unii dintre prietenii noştri, parcurgând stepa mlăştinoasă de la Brenne cu un ghid, a auzit, nu departe de el, în crepusculul învăluitor, o voce umană destul de plăcută, care, pe un ton vesel sau mai curând zeflemitor, repeta din loc în loc: Ah! Ah! Privind în jur, în toate părţile, şi nevăzând pe nimeni zise localnicului care îl însoţea:

— Iată pe cineva cam mirat. Oare din cauza noastră?

Ghidul nu-i răspunse. Au continuat să meargă. Vocea îi urmărea şi, la fiecare mişcare a prietenului nostru, striga: ah! ah! cu o voce atât de veselă şi glumeaţă, încât acesta nu se putu stăpâni de a-i răspunde râzând:

— Ei bine, despre ce i vorba?…

— Tăceţi odată, pentru numele lui Dumnezeu, îi

spuse ghidul strângându-l de braţ; nu-i răspundeţi, faceţi-vă că nu-l auziţi. Dacă îi mai răspundeţi o dată suntem pierduţi!

Prietenul nostru, care cunoaşte bine frica ţăranilor nu se încăpăţână; când au fost destul de departe de invizibilul zeflemist, zise:

— Ce-i asta, o pasăre, o specie de cucuvea?

— Ah, da, frumoasă pasăre! răspunse ghidul. E glumeţul! El începe prin a râde; vă atrage din drum; vă poartă cum vrea; şi apoi se supără şi vă îneacă în mlaştină…

Noaptea de Crăciun este, în toate ţările, cea mai solemnă reuniune a lumii fantastice. Meieu, ca urmare a dorinţei oamenilor primitivi de *a* completa miracolul religios prin fantasticul creat de imaginaţia lor vie, în toate ţările creştine, ca şi în toate provinciile Franţei, bătaia orologiului de miezul nopţii de Crăciun deschide calea minunilor, în acelaşi timp anunţând comemorarea erei divine. La această oră plouă din cer cu minuni şi binefaceri. Astfel, Infernul învins, voind să dispute încă o dată Salvatorului divin cucerirea umanităţii, îi oferă acesteia bunurile pământului, chiar fără a cere în schimb sacrificiul iertării eterne: o flatare, un avans gratuit pe care Satan îl face omului. Ţăranul gândeşte că poate să profite de aceasta; el ştie că e destul de şiret pentru a nu se lăsa prins în capcană: se crede la fel de şiret ca diavolul – şi nu prea se înşală.

În Valea noastră Neagră, fermierul „fin”, adică *savant* în arta de a face să prospere animalele sale prin toate mijloacele naturale şi supranaturale, se închide în grajdul său la prima bătaie a orologiului; îşi aprinde felinarul, închide toate uşile cu cea mai mare grijă şi pregăteşte farmece, a căror taină îi este *revelată*, şi rămâne acolo, *singur* şi *creştin*, până la sfârşitul slujbei de Crăciun.

În propria mea gospodărie, lucrurile se petrec astfel în toţi anii, nu sub ochii noştri însă, dar cu ştiinţa tuturor şi după chiar mărturisirea fermierilor. Spun: nu sub ochii

noştri, deoarece farmecul este imposibil de îndeplinit dacă o privire indiscretă îl tulbură. Fermierul, atât de neîncrezător încât nu prea mai e posibil să fii curios, se baricadează astfel încât să nu lase nicio crăpătură; de altfel, dacă sunteţi acolo când vrea să intre în grajd, nu va mai intra; el nu va mai oficia vraja sau rugăciunea sa. Dacă va pierde vreun animal peste an, tot el va face reproşuri: căci voi i-aţi cauzat pierderea şi paguba.

În ceea ce priveşte familia sa, prietenii, vecinii, nu există niciun risc ca aceştia să-l deranjeze în operaţiile sale misterioase. Foarte convinşi de necesitatea suverană a lucrului, nu vor pune niciodată vreo piedică. Ei se duc repede la slujbă, iar cei caredin cauza vârstei trebuie să rămână acasă nu doresc deloc să se iniţieze în asemenea taine. Baricadaţi în camerele lor, tremură în pat dacă vreun zgomot straniu face să urle câinii şi să mugească vitele.

Ce se petrece oare între fermierul „fin” şi bunul unchiaş Georgeon? Cine poate să spună? Da circulă multe versiuni în serile lungi de iarnă, îi jurul meselor pe care se sparg nucile pentru teasc Atâtea întâmplări sunt povestite, din acelea care fac să ţi se ridice părul sub căciulă!…

În timpul nopţii de Crăciun, la ora douăsprezece, animalele vorbesc, dar fermierul trebuie să se ferească de a le asculta conversaţia. Într-o zi moş Casseriot, care era cam curios din fire, n s-a putut stăpâni să asculte ceea ce boul îi spunea măgarului.

— De ce eşti trist, şi de ce nu mănânci? spunea boul.

— Ah, bătrâne prieten, tare îmi pare rău, am un mare necaz, răspundea măgarul. Niciodată nu am avut un stăpân mai bun şi acum îl vom pierde.

— Ar fi un mare necaz, spuse boul, care era un spirit calm şi filosofic.

— Nu va mai fi pe lumea asta în trei zile, reluă măgarul, a cărui sensibilitate era mai expansivă, şi care avea lacrimi în ochi.

— Mare păcat, mare păcat! replică boul rumegând.

Unchiaşul Casseriot fu cuprins de o frică atât de

mare, încât uită să mai facă invocaţia, alergă să se aşeze în patul său, fu cuprins de friguri galbene şi muri în trei zile.

Ajutorul de plug Jean, din Chassignolas, a văzut o dată, la aceeaşi oră din noaptea pomenită, pe toţi boii ieşind din staul cu mare zgomot, aruncându-se înainte ca şi cum ar fi fost împinşi de un bici viguros; dar nu era nimeni pentru a-i conduce şi boii se duseră singuri la adăpătoare, de unde, după ce au băut cu o sete care nu era obişnuită, se întoarseră în staul cu aceeaşi agitaţie şi aceeaşi supunere. Curios şi neîncrezător, el vru să ştie mai multe. Aşteptă sub intrarea la hambar şi văzu ieşind din grajd, la ultimul sunet al clopotului, pe fermier, stăpânul său, care conducea pe cineva, un om ce nu semăna cu niciun alt om, şi care îi spunea:

— Bună seara, Jean, pe la anul!

Băiatul se apropie pentru a-l privi mai de-aproape dar unde dispăruse? Fermierul era singur; văzându-l pe imprudent, îi zise:

— Din fericire şi cu norocul tău, băiatule, bine că nu i-ai vorbit; căci, dacă ar fi privit numai spre tine, nu mai trăiai la ora asta!

Băiatul Jean fu cuprins de o atât de mare frică, încât niciodată nu mai dori să afle cine mână boii în noaptea vrăjită.

TAPISERIILE CASTELULUI DE BOUSSAC

Berry nu este ceea ce ne apare când traversăm pe drumurile regale, prin părţile sale plate şi triste, de la Vierzon la Châteauroux, la Issoudun sau la Bourges. Abia către Chitre capătă stil şi culoare; spre hotarele sale cu Marche devine pitoresc şi într-adevăr frumos.

Urcând pe Indre până pe înălţimile unde îşi are izvoarele, ajungi la Saint-Severe, vechi oraş clădit pe versantul rapid sub care curge râul. În timpul tinereţii noastre era un curaj să cobori pe strada principală sau să treci vadul. În timpurile de acum, străzile şi podurile se grăbesc să faciliteze circulaţia sibariţilor noii generaţii. Saint-Severe e un oraş ilustru în analele provinciei Berry şi în acelea ale Franţei; este ultimul loc de pământ smuls

englezilor, ultima luptă. Aici au trebuit să facă faţă unui asalt teribil: viteazul Duguesclin ajutat de bravii săi soldaţi şi de curajoşii flăcă din părţile locului, i-a atacat năprasnic. Au fost forţaţi să se predea imediat şi să evacueze fortăreaţa care încă îşi mai ridică formidabilele ruine şi scheletul turnului cel mare pe o stâncă abruptă. Noi l-am văzut întreg, străbătut de sus până jos de o mare crăpătură înfrumuseţată cu iederă; monument glorios pentru ţară şi superb pentru pictori. Dar, în timpul ultimei ierni, jumătate din turn s-a prăbuşit cu un zgomot înfricoşător, care a fost auzit la mai multe leghe împrejur. Aşa cum arată acum, cealaltă jumătate a turnului e foarte frumoasă şi ameninţătoare pentru imaginaţiile aprinse; dar, fiind prea ameninţătoare în realitate pentru locuinţele vecine, şi mai ales pentru noul castel construit la picioarele fortăreţei, probabil că în scurt timp, fie prin mâna omului, fie prin cea a timpului, ea va dispare în întregime. În biserica de la Sainte-Severe a fost păstrat mult timp ultimul steag smuls englezilor. Nu ştim dacă mai este acolo; ni s-a spus că este păstrat la castelul contelui de Vilaines, al cărui parc nou, lăsându-se pe panta abruptă a coastei, e o admirabilă promenadă. Nu departe de Saint-Severe se intră, prin Boussac, în regiunea Creusei. Dar, până la Roul-Sainte-Croix, la patru leghe de acolo, pe vârful înalt al colinelor care formează o limită naturală între cele două provincii, Berry şi Marche, se mai calcă încă pe vechiul pământ *berruyer*. Ţăranii vorbesc aproape toţi limba „d’ºC”, „d’oil”, iar în sălbăticia sa de Marche, câmpia mai păstrează ceva din candoarea berrişonă.

Boussac este situat pe un versant mai puternic decât cel de la Saint-Severe. Castelul e încă mai frumos aşezat pe rocile perpendiculare care mărginesc cursul micii Creuse. Acest castel, foarte bine conservat, reprezintă un admirabil monument al evului mediu ce păstrează tapiserii care ar merita atenţia şi cercetările unui specialist anticar.

Nu ştiu dacă cineva a cercetat vreodată ce reprezintă sau ce înseamnă aceste remarcabile opere, mult timp abandonate şobolanilor, înnegrite de timp şi care sunt

restaurate acum la Aubusson cu succes. Pe opt panouri largi care mobilează două săli vaste se vede portretul unei femei, aceeaşi pretutindeni, evident, tânără, delicată, subţire, blondă şi drăguţă; îmbrăcată cu opt costume diferite, toate după moda de la sfârşitul secolului al XV-lea. Este cea mai picantă colecţie de modă patriciană care se păstrează în Franţa; toaleta de dimineaţă, haine de vânătoare, toaleta de bal, de gală şi de curte... Detaliile cele mai cochete, rafinamentele cele mai elegante sunt minuţios indicate. E toată viaţa unei minunate din acele timpuri. Aceste tapiserii, cu o lucrătură perfectă, sunt de asemenea o operă de pictură foarte preţioasă; ar fi de dorit ca administraţia Artelor Frumoase să realizeze copii pictate cu exactitudine pentru a îmbogăţi şi colecţiile noastre naţionale, atât de necesare muncii artiştilor timpurilor noastre.

Am spus copii, pentru că nu sunt partizanul acaparării destul de arbitrare în capitale ale bogăţiilor artei răspândite pe pământul provinciilor. * Îmi place să văd aceste monumente la locurile lor, ca o încoronare necesară a fizionomiei istorice a ţinuturilor şi a oraşelor. Frescelor Alhambrei le este necesar aerul cârrrpiei Grenadei. Iar Casei Pătrate îi e necesar aerul de la Nîmes. Castelul feudal de la Boussac are nevoie de stânci şi de torente; frumoasa castelană apare în cadrul său natural.

Tapiseriile atestă o mare abilitate de fabricaţie şi un gust amestecat cu o mare ştiinţă naivă la artistul necunoscut care a trasat desenul şi a indicat culorile. Pliul, matitatea sau luciul stofelor, maniera sau ceea ce s-ar numi astăzi şicul tăieturii

Tapiseriile de la Aubusson au devenit celebre în secolul nostru. Au fost expuse cu succes în mari muzee de artă din Elveţia (Montreux), Italia, Anglia (n.tr.).

veşmintelor, strălucirea agrafelor cu pietre scumpe, transparenţa aerului sunt redate cu o conştiinciozitate şi o îndemânare ce au triumfat asupra vitregiilor timpului şi ale uitării.

În multe din tablourile de tapiserie, o tânără copilă,

la fel de înaltă şi subţire în rochia sa de epocă, îmbrăcată mai simplu, dar cu mai mult gust poate, este reprezentată alături de castelană, întinzându-i fie un vas de aur, fie un paner de flori, bijuteriile sau pasărea favorită. Într-unul din aceste tablouri, frumoasa doamnă, aşezată cu faţa la noi, mângâie cu fiecare mână câte un licorn alb, care o încadrează ca două steme. În altă parte, aceşti licorni, în picioare, poartă lăncii cu steag. În altă parte, doamna stă pe un tron foarte bogat, iar ornamentele baldachinului său şi ale podoabelor sale splendide au ceva asiatic.

Iată ceea ce a produs numeroase comentarii: semiluna sau luna nouă e semănată din belşug pe steaguri, pe lemnul lăncilor, pe perdele, pe baldachin şi pe toate accesoriile portretului. Licornul şi luna nouă sunt atributele gigantice ale acestei creaturi fine, liniştite şi încântătoare. Tradiţia spune că aceste tapiserii provin din turnul de la Bourganeuf, unde ele decorau apartamentul nefericitului Zizim; acesta le-ar fi făcut cadou seniorului de Boussac, Pierre d'Aubusson, atunci când a părăsit închisoarea pentru a merge să moară otrăvit de Alexandru al VI-lea. S-a crezut mult timp că aceste tapiserii erau turceşti. Dar recent s-a ajuns la concluzia că au fost ţesute la Aubusson, unde sunt reparate acum. După unii, portretul frumoasei ar fi cel al unei sclave adorate de care Zizim ar fi fost forţat să se despartă la Rhodes; după unul din prietenii noştri, domnul de la Touché, care a cântat în frumoase versuri şi a descris în proză încântările şi minunăţiile priveliştilor din Berry şi Marche, acesta ar fi portretul unei *doamne de* Blanchefort, *nepoată* a lui Pierre d'Aubusson, care ar *fi* inspirat lui Zizim o pasiune puternică, dar care a eşuat în tentativa de a converti pe eroul musulman la creştinism. Această ultimă versiune e acceptabilă, şi iată cum s-ar explica existenţa tapiseriilor: acestea, în loc de a fi fost aduse din Orient şi dăruite de Zizim lui Pierre d'Aubusson, vor fi fost ţesute la Aubusson din ordinul acestuia din urmă şi oferite lui Zizim pentru a decora pereţii închisorii sale, de unde s-au întors apoi, ca o moştenire naturală, la castelul de Boussac. Pierre

d’Aubusson, mare stăpân al Rhodes-ului, era foarte religios (ceea ce nu l-a împiedicat să trădeze în mod infam încrederea lui Baiazid); *se* ştie că a întreprins mari tentative pentru a-l face pe nobilul musulman să abandoneze credinţa părinţilor săi. Poate spera că dragostea pentru frumoasa domnişoară de Blanchefort ar fi realizat miracolul. Poate i-a trimis reprezentarea repetată a acestei tinere frumuseţi, cu toată seducţia podoabelor sale şi înconjurată de semiluni în semn de unire viitoare cu necredinciosul, dacă acesta va consimţi la botez. A aşeza astfel sub ochii unui prizonier, a unui prinţ musulman privat de femei, imaginea dorinţei sale – o politică întru totul conformă spiritului iezuit. Dacă nu m-aş teme de nerăbdarea cititorului, i-aş spune tot ce văd eu în apropierea sau depărtarea licornilor (simboluri ale purităţii şi virginităţii săli atice, după cum se ştie) de personajul principal. Domniţa, păzită mai întâi de aceste animale teribile, se arată încetul cu încetul sub puterea lor, pe măsură ce semiluna şi pavilionul turc îi sunt prezentate de acestea. Vasul şi eghiera de aur nu sunt destinate botezului pe care necredinciosul îl va primi din mâinile sale albe? Şi atunci când ea se aşază pe tron cu un fel de turban regal pe frunte, nu reprezintă ea promisiunea sprijinului ce i-ar fi asigurat lui Zizim pentru a-şi recuceri tronul, dacă îmbrăţişa credinţa creştină şi consimţea să meargă împotriva turcilor în fruntea unei armate creştine? Poate că această frumuseţe este personificarea Franţei. Totuşi, e un portret, un portret identic, în pofida diverselor atitudini şi a diverselor aranjamente. La urma urmei, aflându-mă pe calea explicărilor, nu aş mai cere decât încă un sfert de oră pentru o nouă examinare a tapiseriilor, găsind, în comentariul detaliilor pe care memoria mea le-a omis sau le-a amplificat fără să vreau, o soluţie la fel de absurdă pe cât s-ar putea aştepta de la un anticar de profesie.

Căci, după cum ştim, semiluna sau luna nouă nu este în mod esenţial turcească, ea găsindu-se pe ecusoanele multor familii nobile din Franţa. Familia Villelune, astăzi

stinsă, care a posedat un mare număr de fiefuri în Berry, avea semiluna drept blazon. Astfel noi am cercetat, şi mai rămâne de găsit; acesta e ultimul cuvânt în chestiuni mult mai grave…

La două leghe ** de Boussac, mergând pe cărările de nisip fin presărate cu stânci şi adesea pierdute în buruieni înalte.

* eghiera – vas alungit, de origine antică, prevăzut cu o toartă şi un cioc (n.tr.).

„Leghe – măsură veche de distanţă, de origine galo-latină (aproximativ 4 km) (n.tr)

se ajunge la pietrele Jomâtres, sau Jo-math, cum le numesc savanţii, sau Jomares, cum le zic ţăranii. Un adevărat cromlech galic, despre care am vorbit poate prea mult într-un roman intitulat *Jeanne*; dar care poate fi mereu explorat cu interes, fie de savanţi sau fie de artişti. Locul este auster, descoperit şi impozant, sub un cer nesfârşit, într-o natură palidă şi săracă ce poartă amprenta solitudinii şi a tristeţii…

cromlech – cuvânt de origine celtică: aranjament de pietre menhirice în formă de incintă (n.tr.).

PE MALURILE CREUSEI

Istoria conacelor feudale de pe malurile Creusei nu oferă, în tot timpul evului mediu, decât o serie de mici războaie între vecini şi s-ar putea spune, între un văr şi altul. Se pare că aceşti nobili mai mici nu au luat parte la marile războaie civile care au zguduit Franţa. Vitejiile lor se îndreptau spre cruciade, în care mulţi şi-au câştigat un renume şi şi-au terminat averile. Întorşi acasă, nu se ocupau decât de procese ce se încheiau aproape întotdeauna cu un deznodământ armat. Ei se căsătoreau în ţinut, toate familiile nobile fiind destul de legate între ele prin căsătorii: dar acesta nu părea a fi un motiv pentru a se înţelege. Nu exista succesiune care să nu fi provocat certuri, lupte şi asalturi mai mult sau mai puţin ucigaşe.

Datorită insignifianţei şi micimii intereselor personale care s-au luptat în aceste romantice aşezări, istoria domeniilor feudale din Berry şi Marche, deşi foarte

agitată, nu a prezentat o atracţie deosebită. Câteva episoade comice, câteva discuţii şi convenţii bizare între mănăstiri şi castele, în legătură cu plocoanele şi dijimele contestate, mai sparg monotonia acestor veşnice încăierări.

După epoca feudalităţii, vechile fortăreţe iau parte la războaiele religioase, dar mereu participarea are un caracter individualist şi strâmt. De aceea se poate spune că niciun ţinut nu are mai puţină istorie decât Berry-ul de Jos. Ultimul asediu susţinut de vechiul conac de Gargilesse a fost cel împotriva unui partizan al marelui Conde. Afacerea a durat douăzeci şi patru de ore, un jandarm a fost rănit, iar mica garnizoană s-a predat din lipsă de hrană. Puterea nobililor de provincie se pierdea repede în faţa ideilor şi a cerinţelor de unitate susţinute şi impuse de Richelieu, pe care dezlănţuirile Frondei nu puteau să le înăbuşe – aşa cum vechile lor fortăreţe se dărâmau piatră cu piatră în faţa atacurilor artileriei de câmp. Richelieu decretase şi începuse distrugerea acestor cuiburi de vulturi; Ludovic al XIV-lea a sfârşit-o. Ceea ce nu are deloc istorie, e malul agrest al acestei părţi a Creusei, încadrat între două straturi de micaşist şi de granit, de la stâncile lui Martin, până la ruinele de la Château-brun. Pe aici nu există nicio cale de comunicaţie oare ar fi putut servi micilor armate ale vechilor seniori. Torentul capricios şi întortocheat, prea înţesat de stânci când apele sunt joase, prea impetuos când ele se adună între malurile abrupte, nu a fost niciodată navigabil. Pe aici te poţi plimba la adăpost de acele reflecţii, triste şi umilitoare pentru natura umană, pe care le provoacă locurile cu amintiri. Aceste cărărui şi poteci, când încântătoare, dacă se desfăşoară pe nisipul fin al malului sau printre ierburile mirositoare ale câmpiei, când aspre, dacă trebuie să le cauţi din piatră în piatră într-un haos de prăbuşiri pitoreşti, nu au fost făcute decât de urmele picioarelor turmelor şi ale păstorilor. E o Arcadie, în toată puterea cuvântului.

Dacă urmezi Oreuse până la Croyent, unde râul este şi mai strâns şi mai fortificat prin stâncile ascuţite ca

acele, poţi să mergi o zi întreagă prin acest „pustiu” fermecat. O zi în Arcadia – în inima Franţei – e tot ce am putea să ne dorim în timpurile în care trăim.

Dar, întrebuinţând termenul de „pustiu”, ni-l vom reproşa ca folosit într-un sens cam prea aristocratic, căci acest ţinut e străbătut mereu de o populaţie de pescari, de morari şi de păzitori de turme. Dar acesta este obiceiul oamenilor care au pretenţia de a aparţine civilizaţiei în mod exclusiv, de a se crede singurii civilizaţi când au de-a face cu spirite rustice, străine preocupărilor lor. Fără a dispreţui deloc pe aceste fiinţe naive, adesea minunate, trebuie să spunem cu dreptate că ele fac parte din natura care le serveşte drept cadru de viaţă. Ele au pentru noi meritul de a nu deranja nimic din armonia naturii şi de a nu vedea dincolo de orizontul acesteia. Nu ne vom teme că ne vor povesti legenda conacului ale cărui ruine se ridică pe vârful colinelor din zare? Au fost atât de bine uitate aceste legende, încât s-ar mira de o întrebare de acest fel. Oamenii aceştia au un cuvânt care rezumă pentru ei toată istoria lumii; acest cuvânt este: pe vremuri; cuvânt vag şi misterios, care acoperă un abis de nepătruns; e inutil să faci săpături acolo. „Acest castel a fost pe vremuri.

— Pe timpuri, acolo s-au întâmplat lucruri rele.

— Se pare că, pe vremuri, lumea se lupta mereu”. Nu întrebaţi mai mult; de ce şi cum nu există…

Câte servicii nu face societăţii, într-adevăr, acest om sobru şi răbdător, pe care nimic nu-l înspăimântă când e vorba de muncă, şi care îşi desfăşoară efortul constant al vieţii sale în nişte singurătăţi unde nimeni altul nu ar vrea să se aşeze? Nimic nu-l înspăimântă în misiunea sa de izolare şi muncă. Daţi-i sau încredinţaţi-i în condiţii bune puţin pământ, fie acesta pe vârf de deaJ sau pe malul unui torent, el va găsi mijlocul de a se instala acolo. Nu vă va cere drumuri, clădiri, nici cheltuieli serioase. Obişnuit cu toate inconvenientele regiunii în care s-a născut, el continuă să muncească şi să trăiască în condiţii în faţa cărora ar da înapoi colonii de lucrători aduşi cu mari cheltuieli. Marile descoperiri moderne ale agriculturii,

maşinile şi canalele, nu sunt aplicabile decât în câmpie. În regiunile accidentale, unde transporturile nu se fac decât pe spatele măgarilor, sapa şi braţul omului pot să redea folosinţei, cu profit, aceste preţioase filoane de pământ bun care alunecă şi se acumulează în spaţiile dintre roci. Cine dintre noi ar vrea să-şi dispute toată viaţa bucăţica de teren cu stânca care o încercuieşte şi să locuiască această cabană izolată pe malul prăpastiei? Ţăranul face aceasta, iarna şi vara; se înverşunează împotriva apei năvalnice şi a pietrei încăpăţânate! A săpa şi a sfărâma mereu – iată munca vieţii sale. O viaţă de pustnic şi o muncă de castor. Acest om ar avea dreptul să fie sălbatic. Departe de aceasta. El e blând, ospitalier, bine dispus; priveşte ca pe un prieten pe trecătorul care îl vede muncind şi care admiră locurile.

Ceea ce spunem aici nu se aplică doar la malurile Creusei, care sunt nişte chei adânci, ce brăzdează însă vaste platouri fertile şi practicabile pentru culturi; dar, dacă avem dreptate privitor la nişte spaţii restrânse ale căror pante abrupte ţăranul ştie să le utilizeze şi să le valorifice cu răbdare şi multă muncă, solicitudinea noastră ar trebui să cuprindă populaţii întregi, uitate şi pierdute în munţii arizi care se ridică şi în alte părţi ale Franţei!

GARGILESSE

Datorită unei noi şi îmbucurătoare tendinţe, artiştii şi poeţii încep să ştie şi să spună că Franţa este una dintre cele mai frumoase ţări din lume, şi că nu este necesar, aşa cum s-a crezut mult timp şi cum moda mai pretinde *încă*, de a trece Alpii pentru a găsi frumoasa natură şi cerul plăcut. Dacă, precum toate ţinuturile vaste, Franţa are spaţii vaste încă necultivate, de o aparentă sterilitate, sau câmpii uniforme obositoare cu bogăţiile lor materiale pentru ochiul călătorului dezinteresat, ea are, de asemenea, în văile munţilor, în mişcarea dealurilor, în meandrele nurilor, privelişti măreţe, oaze fermecătoare şi măreţii de neuitat. Toată lumea cunoaşte acum locurile pitoreşti frecventate de savanţi şi artişti, asprimea peisajului breton, splendorile stranii din Dauphine,

grădinile surâzătoare ale Turenei, vulcanii din Auvergne, ierburile splendide ale Normardiei…

Centrul Franţei este mai puţin cunoscut şi mai puţin frecventat. Berry, Bourbon şi Marche sunt ca un miez ce trimite raze, fără a şi primi. O parte din populaţia acestor ţinuturi pleacă, dar nimeni nu e atras aici. Bourges, oraşul central al naţiunii franceze, e un oraş mort, fără activitate expansivă, fără altă individualitate decât forţa inerţiei care caracterizează pe vechii berryezi. Nu s-ar părea că un punct central poate fi un punct izolat. Totuşi este aşa. Stagnarea în obiceiuri şi idei e remarcabilă în această veche metropolă şi în populaţia din jur.

În afară de monumentele din Bourges, care sunt de un mare interes, nu vom sfătui pe nimeni să caute pe aici deliciile călătoriilor. Dacă traversezi ţinutul Berry, trebuie să eviţi obositoarea ţară Brenne şi recile câmpii de la Issoudun şi Châteaureux… Cei ce călătoresc cu trăsura sau cu vagonul nu vor vedea niciodată din aceste regiuni decât ce au mohorât şi stupefiant. Totuşi, dacă mergi pe drumul de fier până la Argenton şi dacă vrei să cobori, eu trăsura sau cu calul, cursul Creusei pe vreo două leghe, ajungi la acea parte din Berry de Jos unde e necesar să mergi cu piciorul sau pe măgar, dar al cărui farmec vă răsplăteşte din plin pentru micile oboseli ale călătoriei.

O încântătoare mică Elveţie se deschide la picioarele voastre după ce aţi coborât două sau trei amfiteatre de coline blânde şi cu coaste largi. Vă veţi găsi atunci în faţa unei rupturi profunde, adânci, îmbrăcată în roci de micaşist de o formă şi de o culoare minunate; pe fundul acestei vagăuni curge un torent furios iarna, oglindă liniştită vara: e Creuse, în care se varsă un torent mai mic, dar nu mai cuminte în timpul ploilor şi nu mai puţin încântător când soseşte timpul frumos. Acest afluent e Clargilesse, o bijuterie de torent ţâşnind pe stânci şi în nişte văiugi unde nu-i poţi găsi graţia şi frumuseţea decât cu multă trudă.

De câţiva ani, micul sat Gargilessc, situat aproape de confluenţa acestor ape repezi, a devenit locul de întâlnire,

un Fontainebleau al câtorva artişti cunoscători. El va atrage cu timpul pe mulţi alţii. E un cuib sub verdeaţă, protejat de vânturile reci de mase de rocă şi de teren fertil uşor frământat. Izvoare de apă, vreo douăzeci, scaldă curţile caselor întreţinând o verdeaţă planturoasă.

Oricât de rustic ar fi construit acest sat, bătrânul său castel situat pe versant şi biserica sa romană, cu un frumos stil, proaspăt reparată prin grija guvernului, îi dau un aspect confortabil şi seniorial. Fertilitatea ţinutului, râul plin de peşte, abundenţa de vaci cu lapte şi de păsări asigură hrană sănătoasă călătorului. Locuinţele construite de cei ce călătoresc în acest loc sunt încă rare, dar locuitorii satului, în mod obişnuit ospitalieri, au început să facă amenajări pentru a-şi primi cum se cuvine oaspeţii.

Odată instalat la nişte oameni de treabă, ai doar dificultatea alegerii între călătoriile interesante şi încântătoare. Urcând pe cursul Creusei pe nişte poteci pitoreşti, găseşti, la fiecare pas, o privelişte fermecătoare sau solemnă. Stânca Pustnicului: o mare prismă din roci bazaltice care se oglindeşte în apele liniştite; Piatra Cireşelor, care stă aplecată peste torent şi peste care nu se poate trece când apele sunt înalte.

Aceste maluri de râu bogate sau superbe vă conduc spre colina abruptă unde se înalţă impozanta ruină a castelului Châteaubrun. Incinta sa e încă întreagă; veţi găsi acolo o solitudine absolută. Ar fi idealul liniştii, fără strigătele ascuţite ale păsărilor de pradă şi murmurul cascadelor Creusei.

Toată această regiune se bucură de o temperatură excepţională; mai ales satul Gargilesse, aşezat, cum am amintit deja, într-un plin al văii şi adăpostit din toate părţile de mai multe etaje de coline. Prezenţa unor anumiţi fluturi şi a unor lepidoptere care nu se întâlnesc, în Franţa, decât pe ţărmul Mediteranei este o probă frapantă a acestei anomalii de climat, închis pe un spaţiu de câteva leghe, în văiuga formată de Creuse. *Un* fel de seră caldă în mijlocul platourilor înalte şi reci care unesc Berry cu Marche; aici e locul potrivit de a afirma că Franţa este

lipsită de o statistică a localităţilor salubre şi binefăcătoare pe care le posedă fără ştirea Facultăţii de medicină. Persoanelor ameninţate de boli de plămâni li se recomandă litoralul piemontez, unde numai bogaţii se pot refugia – şi unde încă nu e dovedit că aerul sărat al mării, închis între cornişele munţilor înalţi, nu poate fi nociv sau prea violent pentru plămânii delicaţi sau slăbiţi. Până în prezent, naturaliştii şi pictorii sunt singurii care au pătruns în aceste oaze despre care am vorbit şi dintre care am semnalat una din raza plimbărilor noastre. Câte asemenea adăposturi naturale nu s-ar putea descoperi în diferite provincii! Oare o călătorie medicală, întreprinsă în acest scop de o comisie competentă, în scopul înfiinţării unor case de sănătate într-un număr mare de localităţi de pe teritoriul ţării, nu ar fi demnă de atenţia guvernului? Ar fi o sursă de bunăstare pentru locuitori şi, în acelaşi timp, o imensă economie pentru familiile cu un venit modest care cer un refugiu împotriva iernilor aspre pentru unul dintre membrii lor ameninţaţi de boală. Este necesar ca acest refugiu să fie la îndemâna lor; în mod sigur, fiecare provincie posedă aşa ceva. Dar cine să ştie sau să remarce acest loc? Trebuie căutat şi semnalat. Numai experienţa locuitorilor şi a vecinilor îi poate iniţia în aceste binefaceri, pe care cei în cauză nu le proclamă, cei mai mulţi ignorând că la câteva leghe climatul se schimbă şi via îngheaţă, în timp ce la ei înfloreşte şi prosperă. Noi am remarcat că la Gargilesse, anul acesta, secerişul era cu cincisprezece zile în avans faţă de localităţile situate la foarte mică distanţă. Cincisprezece zile este enorm; e diferenţa de la Florenţa la Paris. Şi, dacă vorbim de Italia, vom remarca încă un lucru: în aproape toate oraşele sale renumite şi căutate, trebuie plătit un tribut adesea grav, uneori mortal, insalubrităţii sau excitării produse de climă. Călătoria, lungă sau rapidă, produce la bolnavi sau o oboseală funestă, sau o stare nervoasă cauzată de prea brusca tranziţie. Accesele de febră la Roma sau Veneţia sunt teribile. Ceea ce se numeşte distracţia deplasării, a călătoriei, adică emoţia şi agitaţia, nu este un remediu decât pentru cei ce au forţa

de a o suporta. Într-adevăr, în ceea ce priveşte physis-ul, şi în privinţa moralului, numai naturile energice suportă transplantarea şi se călesc schimbând mediul de viaţă.

A trimite un bolnav în Italia înseamnă a risca totul pentru tot. Ar trebui să găsim Italia în numeroase oraşe din Franţa, la noi, aici, suntem siguri de aceasta. Italia, vreau să spun ceea ce ne imaginăm noi că este Italia, ca blândeţe şi frumuseţe a peisajului şi climei, nu se găseşte la fel pe tot pământul Peninsulei. Se poate chiar afirma că, în acest lung şir de munţi între două mări ce formează teritoriul său, trebuie să cauţi mult pentru a găsi o expunere care să nu fie prea rece sau arsă de un soare dogoritor. Avem aceste inegalităţi de temperatură şi în Franţa; o raţiune în plus de a căuta, în spaţiul nostru vast şi însănătoşit de culturi, locurile cele mai fericite unde domnesc binefăcătoarele influenţe; la care se adaugă uşurinţa transportului, viaţa mai puţin costisitoare şi marele avantaj de a fi în apropierea celor fata de care avem îndatoriri şi afecţiune.